

**СТОПАНСКИЯТ ЖИВОТ НА БЪЛГАРИТЕ СПОРЕД
ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИТЕ ИЗВОРИ
(края на XII – XIV в.)**

Асист. Емилия Вачева

Катедра “История, философия, социология”

СА „Д. А. Ценов” – Свищов,

Резюме:

В настоящата студия се прави опит въз основа на голям брой извори да се разкрие представата на западноевропейските автори за българското стопанство.

Изследването не следва обичайната хронологично-тематична структура, тъй като целта е да се осветли икономическото развитие на отделните териториални области в България, районната специализация в селското стопанство, животновъдството и занаятчийството в градовете.

Въз основа на анализа западните извори от края на XII – XIV в. в проучването се изяснява значимата роля на българските земи в търговските отношения с другите страни – Венеция, Генуа и Дубровник; допълват се сведенията за земеделието, скотовъдството, градския живот и занаятчийството; очертава се по-ясно и по – пълно “образа на българите” в представите на “западния човек”.

Налага се извода, че западните хронисти и наблюдатели акцентуват върху плодородието на българската земя, върху високото качество на зърнените храни и не са далеч от мисълта да обяснят манталитета на българското население с особеностите на природната среда.

Ключови думи:

Средновековие, западни извори, документи, селско стопанство, зеленчукопроизводство, овощарство, скотовъдство, бубарство, пчеларство, занаятчийско производство, търговия, тържища.

Въпросът за стопанския облик на българските земи през Средновековието може да бъде осветен пълно и всестранно само с широко привличане и използване на всички данни от писмените извори – западни, византийски, сръбски, арабски и др. и със свидетелствата от археологическите находки. В този смисъл западноевропейските извори допълват, а в някои насоки и разширяват съществуващите представи за икономическото развитие на България.

Особено богати на сведения за стопанския живот на българите са западноевропейските извори от XII-XIV в. –т.е. за периода на Втората българска държава. Те се съхраняват в архивохранилища на папската канцелария, във Венеция, Генуа, Дубровник, Рим, Унгария, Франция, Италия и в други страни. Изворите са различни по жанр, характер, съдържание, местопроизход, народностна принадлежност на авторите и достоверност на съдържащите се в тях данни, осведоменост и отношение към българския народ.

Прякото запознаване на европейския Запад с българите и тяхната земя започва по време на първите кръстоносни походи. Участниците в тях, тръгнали да спасяват Светите места от мюсюлманството, преминават през подвластните тогава на Византийската империя български земи и влизат в контакт с местното население. Натрупаните впечатления и знания за тях те запазили в редица хроники и истории.

През периода на зрялото Средновековие (XII-XV в.), когато се наблюдава чувствителен напредък на космографските познания в Европа се раждат редица географски описания, пътеписи, интерарии, написани на латински или на говорим език. В тях се открива информация за България и нейната територия, а това дава възможност да се допълнят данните от домашните, византийските, славянски и арабските извори.

Развитието на мореплаването и презморската търговия довело до засилен интерес към географските и геополитическите знания и представи за Византия и свързания с нея славянски свят, в това число и за българското Черноморие. Широко разпространение получали портоланите и географските карти, в които информацията за българските предели е плод на преки наблюдения на венецианци, генуезци, пизанци, каталани и др. В тези извори се откриват ценни данни, които са изключително полезни при проучването на историческата география, архитектурата, хералдиката, етнографията, политическата, а също и на икономическа история на България през Средновековието.

За стопанският живот на българите за периода края на XII началото на XIII в. се съди от съчиненията на историците на Третия (1189-1190 г.) и Четвъртия кръстоносен поход (1204 г.), в които те са описали какви природни блага са открили в българските земи. На първо място трябва да се спомене авторът на “История на похода на император Фридрих I” – Ансберт¹ и неизвестният автор на “История на кръстоносците”². От историците на Четвъртия кръстоносен поход сведения за стопанския живот на българското население дава Жофроа дьо Вилардуен в неговата “История на завладяване на Константинопол”³. Също така информация се извлича и от Анри дьо Валансиен, автор на “История на император Анри”⁴ и от историята на Робер дьо Клари “Завладяването на Константинопол”⁵.

¹ *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, ed. A.Chroust, MGH, SS, Nova series, t. V, c. 15-70 = Латински извори за българската история (ЛИБИ), Т.3, С.,1965, с.245-291; Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т.2. Италиански, латински и немски извори, С., 2000, №103, с. 85-109.

² *Historia peregrinorum*, ed. A. Chroust, MGH, SS, Nova series, t. V, c. 129-152 = ЛИБИ., Т.3, с.379-383.

³ Villehardouin. *La conquete de Constantinople*. Editee et traduite par E.Faral. Vol.I-II. Paris, 1973 (cinquieme triage) = Жофроа дьо Вилардуен. Завладяването на Константинопол. Предговор, превод и бележки Иван Божилов, С., 1985.

⁴ *Henri de Valenciennes, Histoire de l'empereur Henri de Constantinople*, publ. par J. Lognon. Paris, 1948 = Жуглев, К. Принос към историята на средновековна България въз основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен. – ГСУ ИФФ, 46, (1940-1950), 2, с. 1-118.

⁵ *Rober de Clari. La conquete de Constantinople*. Editee par Philippe Lauer. Paris, 1974 = Примов, Б. Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя, ГСУ-ИФФ, Т.43, 1946-1947, с. 1-39.

В по-късния период ценни и важни сведения за историята на българските земи има главно в нотариалните актове от Генуезкия държавен архив и на Венеция. Информацията от генуезките нотариални актове, съставени през XIV в. в Пера, Кафа, Килия, Ликостомо, дават възможност по-точно да се разкрие стопанския облик на българските земи, а също така и да се уточни вида, количеството и качеството на изнасяните от тях селскостопански продукти и други суровини.

Важен извор са и договорите, сключени между българските владетели и Венеция, Генуа и Дубровник.

Изворовият материал, използван в настоящото изследване е публикуван в няколко по-големи издания на западноевропейски извори, преведени на български език. На първо място това са изворите, отпечатани в поредицата “Извори за българската история”, издадени от Института за история към Българската академия на науките, която включва латински, гръцки, немски и турски извори. От тях латинските извори, отнасящи се за периода XII – XIV в. са поместени в трети, четвърти и отчасти в пети том⁶. В отделните томове на поредицата са публикувани изцяло или като отделни извадки най-разнообразни по съдържаните и жанр латински извори, снабдени с увод и обяснителни бележки.

Втори том от “Христоматия по история на България”, чиито автори са В. Гюзелев и П. Петров⁷, включва извори за историята на българската държава и общество от края на XII - XIV в. По-голяма част от тях за първи път се преведени цялостно на български език, други са преведени от непубликувани оригинали, съхранявани в архиви и библиотеки.

В духа на традицията по издаване на корпуси от западноевропейски извори и въз основа на принципите, върху които

⁶ Латински извори за българската история (ЛИБИ), Т.3,С.,1965;Т.4, С.,1981;Т.5, С.,2001.

⁷ Петров, П., В. Гюзелев, Христоматия по история на България, Т.2. Същинско средновековие (кр. XII-XIV в.), С.,1978.

се формира поредицата на Главно управление на архивите - “Архивите говорят” В. Гюзелев издава “Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви, Т.2 – Италиански, латински и немски извори”⁸ и “Венециански документи за историята на България и българите от XII-XV в.”⁹. Оригиналните текстове на документите са дадени в цялост и са придружени от превод и коментар.

На български са преведени и публикувани и някои от по-значимите и най-често използвани старофренски хроники – “Завладяването на Константинопол” на Жофроа дьо Вилардуен¹⁰, отделни част от хрониката на Робер дьо Клари¹¹, отнасящи се до българската история и хрониката на Анри дьо Валансиен¹².

Западноевропейските извори са били привлечени в много статии, студии и монографии на българските историци. Всяко поколение изследователи от епохата на Възраждането до наши дни с интерес, който прогресивно нараства, от позициите на различните повели на времето и историческа необходимост за момента, е интерпретирало тези изключително интересни и богати на информация западни извори.

Настоящото проучване има за задача да систематизира и анализира сведенията от западноевропейските извори за развитието на отделните стопански отрасли в България и за стопанския живот на българите в периода края на XII- XIV. в.¹³. Това ще позволи да се

⁸ Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни..., Т.2.

⁹ Гюзелев, В. Венециански документи за историята на България и българите от XII-XV в. Главно управление на архивите – “Архивите говорят” №18, С., 2001г.

¹⁰ Villehardouin. La conquete de Constantinople..., = Божилов, Ив., Жофроа дьо Вилардуен.....

¹¹ Rober de Clari. La conquete de Constantinople..., = Примов, Б. Роберт дьо Клари ..., с. 1-39.

¹² Henri de Valenciennes, Histoire de l'empereur Henri..., = Жуглев, К. Принос към историята на средновековна..., с. 1-118.

¹³ Съставът и характеристиката на използваните западни изворите и литература по въпроса не са предмет на разглеждане в настоящата студия.

види по-ясно и по-пълно „образа на българите” в представите на западноевропейците.

За да се оцени значението на западните извори, тяхната достоверност и актуалност в статията са приведени сведения от византийски, арабски и домашни извори, които за даден исторически факт са основен извор. Направено е на места и сравнения на информацията, която се черпи от разноезични извори, с цел да се покаже значението на западните извори като допълващ, а в някои насоки и разширяващ представата за дадената тема. Също така в изложението за по-голяма достоверност са приведени сведения от западноевропейски извори от по-късен период, такива са: “Задморско пътешествие” на Бертрандон де ла Брокиер, “Унгарска хроника” на Йоан де Туроц, “Историята на унгарците” от Антонио Бонфини и др. Възприетият подход в статията неизбежно изисква връщане към едни и същи събития и личности от този период. Налага се и анализирането по няколко пъти на даден източник, но от различен ъгъл, в зависимост от информацията която дава.

На места в изложението е цитирана по-голяма част от целия текст на извора. Това се прави с цел да се усети духа на епохата, в която творят авторите, техния стил.

Селското стопанство

Западноевропейските извори недвусмислено сочат, че през на XIII –XIV в. българските земи били известни в Западна Европа с производството и износа на големи количества зърнени храни – пшеница, ечемик, просо и др. Те са култивирани в плодородните равнини на Добруджа, Северна България, Тракия, Македония. Много добре земеделието е било развито в крайдунавските земи, където имало богати и многолюдни градове като Видин, Силистра

др. Не случайно Хонорий Аугустодунски в съчинението си “Образът на света” - географско описание на целия свят, пише: “От Дунав или по-точно около Дунав на изток чак до Средиземно море е Мизия, получило името си от изобилните жътви”¹⁴. Тук авторът проявил склонност към народна етимология, като извежда името Мизия (Messia) от messis – жътва.

Особено прочуто през този период станало “житото от Варна и от Загора (Северна България и Добруджа)”, което се изнасяло от град Варна за Византия и други страни, посредством венециански и генуезки търговци.

Добре обработени, с развито земеделско производство са били и земите в Македония. Тук се отглеждали главно зърнени храни, овошки и хубави лозя. Често споменавано във венецианските документи е “житото от Солунска област” (*frumentum de partibus Salonichi*). С това наименование се обозначавало житото, което пристигало на Солунското тържище от равнините на Македония и Западна Тракия¹⁵. “Житото от Солунска област” е било смятано за по-качествено от другите жита и поради това и цената му е повисока. От този район търговците изнасяли също така и други зърнени храни, бобови култури, зеленчуци и др. Сведенията от западните извори допълват и подкрепят данните от основните извори за този район - актовете на Охридската архиепископия (1216-1230 г.), някои хрисовули на българските и сръбски владетели¹⁶. Те допълват и от изключително богатото на информация съчинение на арабския пътешественик Идриси, който споменава за ниви, посеви и лозя, намиращи се около градовете Скопие, Мелник, Струмица и др.¹⁷.

¹⁴ Honorii Imago mundi, ed. G. Pertz, MGH, SS, t. X, p.125 = ЛИБИ, Т.3, с. 66.

¹⁵ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори, С.,1981, с. 163.

¹⁶ Иванов, Й. Български старини из Македония, С.,1931, с. 593 и сл. За земеделието като поминък на част от жителите на градовете в Македония вж. Д. Ангелов, Аграрни отношения в Северна и средна Македония през XIV в., с. 1958, с.42-43, 47, 62.

¹⁷ W. Tomaseheh, zur Kynde der hämushalbinsel Sitzungsberichte phil. hist. Classe der kaiserlichen Academie der Wissenschaften, Wien, 1886, p. 285-373 =

Най-богатия земеделски район, център на производство на зърнени храни и хубави сортове грозде през XII – XIV в. е бил Тракия. Западните автори Ансберт, неизвестния автор на “История на кръстоносците”, Жофроа дьо Вилардуен и др. са оставили възторжени описания за плодородието на тази област, за изобилието на природни блага и селскостопански продукти. В Пловдив и в Пловдивско кръстоносците издирили и извадили от ями жито¹⁸. В Стара Загора те открили голямо количество жито, ечемик и брашно¹⁹. Авторът на “Голям Кьолнски летопис” пише, че Македония (тема Македония - тук се има предвид Тракия) е богата на грозде, плодове и храни²⁰. Почти всички автори говорят за хубавите лозя и градини, за голямо количество вино, открито в Пловдив и Стара Загора, за плодородни и богати земи около всички градове в Тракия.

Западните извори дават сведения, че зърнени храни има и по черноморското крайбрежие. Ансберт съобщава, че в един морски град, без да уточнява името му, са открили (в него значително количество жито и вино²¹. За Черноморието ценни сведения дава „Сметководната книга” на Антониус Бербериус - касиер на граф Амедей VI Савойски по време на неговия поход за завладяването на крайбрежието. Той водил сметките на графа в Месемврия през 1366-1367 г., когато градът е бил окупиран от него. В „Книгата” се посочва, че в града са били открити голямо количество пшеница, ечемик и просо. Поради доброто качество на Месемврийската

Ангелов, Д. По въпроса за стопанския облик на българските земи през XI – XIV в. (предимно по сведения на писмените извори), ИПр., 1950-1951, кн.4-5, с. 428.

¹⁸ Historia de e xpeditioe Friderici imperatoris, p. 48-64 = ЛИБИ. Т.3. ер.3, с. 267; Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските..., №103, с. 104-105.

¹⁹ Historia de e xpeditioe Friderici imperatoris, p.48-64 = ЛИБИ. Т.3. ер.3, с.260; Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските..., №103, с. 104.

²⁰ Annales Colonienses Maximi, ed. K. Pertz, MGH, SS, XVII, p. 797-798 = ЛИБИ.Т.3. ер. 3, с.381.

²¹ Historia de e xpeditioe Friderici imperatoris, p. 48-64= ЛИБИ, Т.3, ер.3, с. 284.

пшеницата една част от нея била употребена за приготвяне на сухари (biscotti)²².

Лозя имало покрай целия български бряг. Във всяка изба на по-богатите търговци в Месемврия имало по няколко бъчви, пълни с вино. Войниците на Амедей VI продали част от това вино, което било вкиснато, а хубавото вино Амедей задържал за себе си. Записани са разноски за доставки за няколко дъбови бъчви от Анхиало. Изглежда, че в този град било намерено добро вино, защото тези бъчви били напълнени и после пренесени в Месемврия²³. От сметководната книга на генуезката “Военна служба” за 1351-1352 г. се разбира, че е направен разход за прекарано жито и вино от Созопол²⁴.

Според един нотариален акт, съставен в генуезката колония Пера в Цариград на 24 януари 1352 г., генуезкият корабоприетжател и търговец Пиетро Лонго поел пред Паганино Дория задължението да достави за командвания от последния генуезки флот голямо количество смокини от българските пристанищни градове Созопол, Анхиало и Несебър²⁵.

Прегледът на западноевропейските извори потвърждава вече добре установения факт от други извори – домашни и чужди, че през периода XII – XIV в. земеделието е било основно занятие на населението в българските земи. И в трите района – Мизия, Тракия и Македония, по-голяма част от жителите са били земеделски стопани. Най-развито е било производството на зърнени храни, главно пшеница, ечемик, просо. За твърде добра по сорт се смятала пшеницата от околностите на черноморските градове Варна, Несебър и Анхиало. Хубава пшеница се раждала и в Тракия около

²² F. Bollati di Saint Pierre. *Illustrazioni della spedizioni in Oriente di Amedeo VI*, § 9, 11, 31, 44 = Петров, П. В. Гюзелев, *Христоматия...*, с.264-266.

²³ F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrazioni delle Speditome...*, §403 = Лишев, Стр. *Българският средновековен град. Обществено-икономически облик*, С.,1970, с. 84.

²⁴ Гюзелев, В. *Очерци върху историята на българския Североизток и Черноморието* (кр. на XII- началото на XV в.), С.,1995, Приложение №4, с. 120.

²⁵ Пак там.

Пловдив и Стара Загора. Житни култури се сеели и в югозападните български краища.

Западноевропейските извори допълват сведенията за развитието на *зеленчукопроизводството* и *овощарството*. С изобилие на плодове, с хубави сортове лозя и вина се славела предимно Тракия, както личи от описанията на западните историци и хронисти. С прочути лозя и вина се прославило и Черноморското крайбрежие.

В тясна връзка със земеделието в българските земи се развивало *животновъдството*. Освен за храна домашните животни са били използвани широко и в земеделието. За процъфтяването на скотовъдството са допринесли изключително благоприятни природните условия в страната – наличието на гъсти гори, обилна вода и тучни пасища. Не случайно в поемата на Петер Зухенвирт “На Фридрих Кройнципек” се казва, че в българските земи ...”потърси тучна паша...”²⁶. За обширни гори в България през Средновековието има ред сведения. От кръстоносците се научава за един огромен лес, който им направил силно впечатление, т. нар. “силва булгарика”, “Българската гора”, простираща се между Белград и Ниш. Големи гори имало по Рило - Родопския масив. За горите през този период говорят не само западноевропейските автори, но и византийските писатели като Йоан Кантакузин, Никифор Григора, Дука и пр.

При тези благоприятни условия, според западните извори, *скотовъдството* процъфтявало във всички райони на страната – в Мизия, Тракия, Македония и най-вече в планинските и полупланинските райони. Както е известно, именно пастирското население станало и една от движещите сили на освободителното

²⁶ Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert. Ein Beitrag zur Zeit- und Sittengeschichte, hrsg. Von Alois Primisser, Wien, 1827 = Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските..., №124 и №125, с. 203-206; Същият: Средновековна България в светлината..., с.99-109; Самият Търновград ще разтръби победите (Средновековни поети за България), С.,1981, с. 130.

движение на Асен и Петър, след като византийският император му е наложил извънреден данък върху отглежданите животни.

Твърде голям брой волове и овце кръстоносците задигнали от Стара Загора. Анонимният автор на “Историята на кръстоносците” пише, че страната изобилства от волове, овце и полски добитък²⁷. Ансберт разказва в историята си, че в крайморския град награбили до насита коне и мулета.²⁸ Жофроа дьо Вилардуен потвърждава това и отбелязва, че най-много животни имало в подножието на Стара планина²⁹. Очевидно кръстоносците разполагали с цели стада добитък, щом някои от тях дори се отдавали и на разюздани пиршества и разхищения, разменяйки по осем вола за една кокошка, за да си доставят по-изтънчени ястия³⁰.

На особена почит сред отглежданите животните у българите е конят. Той е бил високо ценен в армията. Българите отглеждали специална порода бойни коне, за които полагали особени грижи. Робер дьо Клари отбелязва, че Иван Асен I “пазеше един конезавод (конюшни) и изпращаше 60-100 коня на императора”³¹. Българският народ е имал обичая да дават коне като зестра на съпрузите освен злато, сребро и дрехи. Така например цар Борил натоварил чеиза на българската принцеса на 60 коня и го изпратил в Константинопол³².

Западните извори косвено потвърждават факта, че в българските предели е било развито и *бубарството*³³.

²⁷ Historia peregrinorum, p. 138-149 = ЛИБИ, Т.3, ер. 3, с. 234.

²⁸ Historia de e xpeditioe Friderici imperatori, p. 48-64 = ЛИБИ, Т.3, ер.3, с. 284.

²⁹ Villehardouin. La conquete de Constantinople, II, §491-492 = Божилов, Ив. Жофроа дьо Вилардуен..., §491-492, с.131.

³⁰ Arnoldi Lubecensis Chronicon, MGH, SS, Т. XXI, p.173 = Лишев, Стр. Третия кръстоносен поход и българите – ИИБИ, 7, 1957, с. 219.

³¹ Rober de Clari. La conquete de Constantinople, p. 63 = Примов, Б. Роберт дьо Клари, с.15; Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с. 93.

³² Пак там.

³³ Descriptio Europae orientalis, (Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgariq, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia, anno MCCCVIII exarata), editit, praefatione et adnotationibus instruxit O. Gorka. Cracoviae, 1916, p. 37-38 = Гюзелев, В. България в Средно- и Западноевропейската космографска и пътеписна книжнина, В: Общото и специфичното в балканските народи до края на XIX в.. Сб-к в чест на 70-годишнина на проф. В. Тъпкова-Займова, С.,1999, с. 215; Петров, П. В. Гюзелев Христоматия..., Т. 2. с. 224. Rober de Clari. La conquete de Constantinople, p. 63 = Примов, Б. Роберт дьо Клари..., с.15; Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с. 93.

Друг важен стопански поминък на българите е *пчеларството*. Така например в “Описание на Източна Европа” от 1308 г. на неизвестен автор, се споменава, че България изобилства най-много с восък³⁴. Особено прочут станал восъка “Cera Zagora”, за който Пеголоти в своя “Наръчник по търговия” съобщава, че “загорският восък е най-добрият восък, който идва от Романия и се изнасял на доста висока цена на западния пазар”³⁵. Окупационните войски на граф Амедей VI намерили голямо количество восък, укрит в избите на богатите месемврийски търговци. Само на едно място са открили 15 меха пълни с мед и восък, които те оставили на шивача на графа да ги продаде³⁶.

Западните извори показват, че българската държава през този период е била типична аграрна страна с преобладаващо селско население. Традиционният поминък – земеделие и скотовъдство, заемал водещо място в нейното икономическо развитие. Плодородните земи в Мизия, Тракия и Македония са били благоприятни за отглеждането на редица зърнени култури, най-вече пшеница, ечемик, просо. Българските земи се славели с добре обработените лозя и овощни градини, земи, в които се отглеждали породисти стада едър и дребен добитък.

Същевременно разглеждането на сведенията в западноевропейските извори позволява да се направи следния извод: през XIII-XIV в. се наблюдава запазване на традиционните производства от една страна, но от друга страна проличава по-ясно специализацията на селско стопанство по райони, а именно: Долномизийската равнина се утвърждава като район известен с производството си на жито, но и с производството си на високо

³⁴ *Descriptio Europae orientalis*, p. 37-38 = Гюзелев, В. България в Средно- и Западноевропейската космографска..., с.215; Петров, П. В. Гюзелев Христоматия..., Т.2. с. 224.

³⁵ Francesco Balducci Pegolotti, *Pratica della mercatura*, с. 293-298 = Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2., с. 238.

³⁶ F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrazioni delle Speditiome...*, §36 = Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2. с. 265.

качествен восък, Тракия с винарството и лозарството, а Македония с производството на лен и памук. Черноморският район освен с добрата си пшеница станал известен и с производството на качествено вино.

Градското стопанство, занаяти и занаятчийско производство

Стопанският облик на българските земи през XII-XIV в. се определял в голяма степен от развитието на занаятите. Западноевропейските писмени извори разширяват познанията за развитието на някои от тях. На първо място това са занаяти, свързани с *производството на хранителни продукти и напитки*, на хляб, сирене, масло, вино, добиване на сол, сланина и пр., предназначени за местна консумация или за износ.

Сред занаятите добре развито е *хлебопекарството*. За него има данни в “Сметководната книга” на Антониус Бербериус, където се отбелязва направени разходи за работата “на мнозина хлебари в Несебър за изпичането на осемдесет и два модия и половина хляб”³⁷. В града били реквизираны фурните, за да се приготвят голямо количество сухари (biscotti). В Сметководната книга на генуезката “Военна служба” за 1351-1352 г. се споменава за направени разходи за хлебари пекари на сухари³⁸.

Сведения за *мелничарство* се откриват в съчиненията на участниците в кръстоносните походи. За воденици в околностите на град Ниш споменава Алберт Аквенски, участник в Първия

³⁷ F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrazioni delle Speditiome...*, §46 = Петров, П. В. Гюзелев, *Христоматия...*, Т.2. с. 266.

³⁸ Гюзелев, В. *Очерци върху историята...*, Приложение №4, с.120.

кръстоносен поход от 1096 г.³⁹. За разрушени мелници говорят и участниците в Третия кръстоносен поход⁴⁰.

За изобилието на *млечни продукти* и тяхната консумация от българите споменава Роберт дьо Клари.

Винарството се е развивало най-вече в Тракия (около Пловдив), а също и по Черноморското крайбрежие.

В Анхиало жителите освен с лозарство се занимавали и с *добив на сол* от морските солници в лагуната. Именно поради това във венециански портолан от XVI в. е отбелязано: “Анхиало е град и добро пристанище и има солници”⁴¹. Сол е открита и в Месемврийските къщи.

В българските земи, богати на зърнени храни, овошки, на добитък, с развито пчеларство, хранителните продукти се произвеждали както в малките селища (за лична консумация), така и в по-големите градове (за нуждите на непроизводственото население).

Значителен напредък според сведенията на западните извори, отбелязват и занаяти свързани с *изработването на облекло и покъщнина* – тъкачество, предачество, шивачество, кожарство, кожухарство, обушарство, ботушарство, килимарство и пр. За тях имало изобилие от суровина. Отглеждането на овце, на свине, на едър добитък в българските предели е дало възможност да се приготвят груби вълнени платове, цървули, кожуси, с които се обличало и обувало местното население. Ансберт съобщава, че в Стара Загора кръстоносците награбили “до пресищане” огромни

³⁹ Recuell des Historiens des Croisades, publie par les soins de l'Academie des inscriptions et belles lettres, Historiens Occidentaux, IV, Paris 1879, с.269-713 = ЛИБИ, Т.3, с.150.

⁴⁰ Historia peregrinorum, p. 131-138 = ЛИБИ, Т.3, ep.2, с. 227.

⁴¹ Portulano dell Mar Mediterraneo overo Roterò alla Spagnola letia dell s.XVI-XVII, Madrid, Biblioteca Nacional, Section Manuscritos, Mss. 1072, 243 fol.4°. Превод на Б. Димитров от А. Delatte, Les portulans grecs, Liege, 1947, с. 231-232. Част от него са публикувани в: Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с. 293-294; Виж също: Коледаров, П. Мореплавателни карти, наръчници и други свидетелства за международното значение на Втората българска държава – В: България в света от древността до наши дни, С., 1979, с. 293-294.

количество разнообразни дрехи⁴². В “История на кръстоносците” се споменава, че заграбените луксозни килими и копринени дрехи били в такова голямо количество, че вече не се смятали за особена ценност⁴³.

В споменатото “Описание на Източна Европа” се казва, че България изобилства от коприна. От нейните качества се възхищавали и в Константинопол. Когато тук пристигнала българската принцеса с чеиза, ...”нямаше кон, който не беше покрит с червен копринен плат, който беше толкова дълъг, че се влачеше седем или осем стъпки зад всеки кон. И макар, че пътуваха през кал и по лоши пътища, никой от копринените платове не се беше скъсан - всичко беше запазено в изящество и благородство”⁴⁴.

В “Сметководната книга” на Бербериус са отбелязани парични суми, плащани като възнаграждение за различни занаятчийски услуги. В Месемврия работели добри майстори шивачи, кожухари, обушари и др., които задоволявали потребностите на графа от луксозно облекло. Срещу парично възнаграждение за него и неговия приятел - рицаря Гуилелмо де Грандисоно (Гийом дьо Гарсон) са ушили от два копринени плата четири гипона (горна дреха с особена кройка), четири двойни качулки. Освен това за графа били ушити две големи наметала (плащове) от зелен плат, две големи туники, обшити с лисичи кожи, други две двойни качулки от зелен дебел плат. От пазара са закупени конци, необходими за ушиването на споменатото облекло, както и за ушиването на два чифта ръкавици и девет чифта ботуши⁴⁵. Споменато е възнаграждението, платено на един кожухар, който

⁴² Historia de e xpeditioe Friderici imperatoris, p. 48-64 = ЛИБИ, Т.3, ep. 3, с. 267; Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските..., Т.2. №103, с. 104-105.

⁴³ Historia peregrinorum, p. 138-149 = ЛИБИ, Т.3, ep. 3, с. 234.

⁴⁴ Rober de Clari. La conquete de Constantinople, p. 63 = Примов, Б. Роберт дьо Клари, с. 15; Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с.93.

⁴⁵ F. Bollati di Saint Pierre, Illustrazioni delle Speditioe..., p. 100-110, §391; 393; 400; 429 = Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с.84.

ушил 3 гипона от кожи на белка за графа и приятеля му. Заплатени са 11 сребърни дуката за ушиването на 7 ленени чаршафа, необходими за леглото на графа⁴⁶.

Във Варна процъфтявало обработването на лисичи кожи, които се употребявали при ушиването на облекло. Варненските шивачи, кожари и кожухари също изпълнявали поръчки на Савойския граф срещу парично възнаграждение. От запазената сметка проличава, че лисичите кожи струват твърде скъпо – по четири жълтици едната. От закупените кожи местните градски майстори кожухари ушили на Зеления граф корсети с лице от зелен плат⁴⁷.

Освен с наличните самобитни суровини – коприна, вълна, памук, кожи и пр., българските занаятчии са работели и с вносни материали. Така например от някои извори се научава, че са се внасяли платове в страната. Генуезки нотариален документ от началото на 80-те години регистрира, че през месец юли 1281 г. в Месемврия се внесли 40 топа ломбардски, памучни и модни платове на обща стойност 543 златни перпера⁴⁸. Друг документ показва внос на платове и бархет от Котор⁴⁹. По българското крайбрежие редовно пристигали кораби на венециански, дубровнишки и генуезки търговци, които внасяли редовно всякакъв вид италианска манифактура. От Амедеевия касиер се получава информация, че се е водела и търговия с памук. На сметките на графа са записани постъпления на суми, добити от продажба на 36 бали прежда⁵⁰.

⁴⁶ F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrazioni delle Speditiome...*, p.110 §429 = Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с.84

⁴⁷ F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrazioni delle Speditiom...*, p.103, 110, §401; 402; 429 = Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с. 84.

⁴⁸ G. J. Bratiani, *Actes des notaires genois de Pera et de Caffa de la fin du treizieme siecle (1281-1290)*, Bucarest, 1927, с.94 = Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с. 222-223.

⁴⁹ Законски споменици српских држава среднага века, I, Београд, 1912, с.12 = Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с. 255.

⁵⁰ F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrazioni delle Speditiome...*, §43 = Петров, П. В. Гюзелев Христоматия, Т.2, с. 265.

Западните извори разширяват и допълват сведенията за занаятите, свързани с *производството на селскостопански инвентар и за нуждата на войската*, а именно – ковачество, железарство, дърводелство, сарачество, седларство, въжарство и други. Жофроа дьо Вилардуен отбелязва, че при обсадата на Димотика цар Калоян разположил около града 16 бойни машини и всякакви други съоръжения с които разбил яката крепост на четири места. През 1207 г. при обсадата на Одрин Калоян поставил 33 стенобойни машини срещу крепостните стени, които пострадали тежко⁵¹. За подържане на тази висока за времето си бойна техника Калоян е разполагал с квалифицирани майстори – строители, железари, ковачи, кожари, сарачи и др. Благодарение на тяхния труд и умения българския владетел е използвал огромна бойна техника по време на военните действия срещу латинците. Данните на Вилардуен се потвърждават и византийския хронист Никита Хониат⁵².

В книгите за приходи и разходи на ковчежничеството в Пера (Peirae Massaria) за 1390-1392 г. са отбелязани сметки, които са свързани с българи, пребиваващи в Пера. Един от тях е майсторът-строител Георги от Варна. Той няколкократно е получавал доста големи суми за услуги и поправки в дома на генуезкия подеста и на някои други служители⁵³.

⁵¹ Villehardouin. La conquete de Constantinople, II, §279; 287; 393; 309; 315 = Божилов, Ив. Жофроа дьо Вилардуен, §279; 287; 393; 309; 315.

⁵² Nicetas Choniata, Historia, Bonnae, 1835, p. 835 = Гръцки извори за българската история (ГИБИ), Т.11, С., 1983, с. 88.

Данните на Жофроа дьо Вилардуен и Никита Хониат се потвърждават и от археологическите разкопки в средновековния търновски квартал на хълма Момина крепост, където е открито голямо количество желязна сгурия – безспорно доказателство за развитие на металургия. На същото място са открити и железни изделия- гвоздеи с кръгли главички, ножове с костни дръжки, железни свредели, железни върхове на стрели, част от конска подкова и много други. Виж.: Я. Николова, Н. Ангелов, Средновековен квартал на хълма Момина крепост в Търново, сп. Археология, 1963, V, с. 184.

⁵³ Archivio di Stato di Genova (ASG) – San Giorgio 34/45 (n.g. 1304), Peirae Massaria a. 1390, f.89 v; ASG – AC, Nr 22, Peirae Massaria a. 1391, f. 96 r., 104 r. = Гюзелев, В. Българската диаспора и присъствие в генуезката република през XIII-XVв. – Родина, 1997, кн. I-II, с. 71.

От анализа на изворите може да се заключи, че се наблюдава диференциране на занаятите. Занаятчийското производство се разраствало и в него се внасяли подобрения и усъвършенствания.

За развитието на *железарството* сведения има в “Пътуване до източните страни” на Гийом де Рубрик. Там се казва, че татарите “дори освен установената дан те са събирали до неотдавна от всяка къща по една брадва и всичкото желязо, което намираха на слитъци”⁵⁴.

Съществуват сведения, че в Месемврия е имало майстори-железари и че там е било открито голямо количество предмети от желязо и мед. Само в един дюкян е намерено бакър и желязо на тежест два квинтала, както и 36 либри тел⁵⁵. В „Сметководната книга” са отбелязани разходи на парични суми, които са били изплатени на т.нар. местни майстори в Месемврия, които са изработили за граф Амедей VI желязна конструкция на бойна машина⁵⁶. Друга услуга, за която е било платено на месемврийските майстори, е за позлатяване на метални предмети⁵⁷.

Според западните извори значителен разцвет получило *златарството*. От касата на граф Амедей VI са били платени 10 флорина на златар в Месемврия за позлатяването на две сребърни чаши и една солница⁴⁵. Между златарите в града имало и чужденци. От един венециански златар по поръчка на графа били купени две позлатени сребърни пръчки⁵⁸.

Западноевропейските извори дават сведения, че в българските земи се развивали ред занаяти, като *каменоделство* и *тухларство* и др., свързани със строителното дело в страната – с

⁵⁴ Recueil de voyages et de memoires, p. 214-216 = ЛИБИ. Т.4, ер.3, с. 195.

⁵⁵ . F. Bollati di Saint Pierre, Illustrazioni delle Speditiome..., §43 = Петров, П. В. Гюзелев Христоматия..., Т.2, с. 265.

⁵⁶ F. Bollati di Saint Pierre, Illustrational delle Speditiome..., p. 103 §400 = Лишев, Стр. Българският средновековен град., с. 84.

⁵⁷ . F. Bollati di Saint Pierre, Illustrations delle Speditiome..., p. 100, 110 §391; 429 = Лишев, Стр. Българският средновековен град., с. 84.

⁵⁸ F. Bollati di Saint Pierre, Illustrations delle Speditiome..., p. 172, §732 = Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с. 84.

градежа на крепости, мостове, пътища, дворци, църкви, частни жилища, манастири и др. Отново данни се извличат от Сметководната книга на Антониус Бербериус. От нея става ясно, че е било заплатено на строители, за строежи в къщата на графа, за доставяне на вар, за доставяне на маджун за прозорци. Интересна е информацията за изградена камина или пещ в къщата на графа⁵⁹.

В Анхиало е бил развит *бъчварският* занаят. Оттук доставчикът на графа е закупил пет дъбови бъчви, в които било пренесено вино за Месемврия. В пристанищния град е имало и значителен брой плавателни съдове – лодки и гемии, които обслужвали транспорта и извършвали превоз на стоки срещу наемане на пари (*locagium*)⁶⁰.

Изворите дават известна информация за доброто материално положение на занаятчиите. В един дубровнишки документ под дата 27 септември 1283 г. е отбелязано, че българинът Георги, занаятчия в Дубровник, получил от жена си Драга зестра 60 динара. Макар и чужденец, този българин - занаятчия, е бил добре материално: той сам декларирал, че има имоти (*omnia mea bona*)⁶¹.

Сведенията от западните извори позволяват да се обобща, че през XIII-XIV в. се наблюдава голямо съсредоточаване на занаяти в голям брой градове. Това явление е най-важният резултат от напредъка в разделението на труда. Голямата част от градските жители, в това число и занаятчиите, продължавали да се занимават със земеделие и скотовъдство. Но през този период в по-големите градове настъпило значително отделяне на занаятчийския от земеделския труд. Така например през 1366 г. земеделците в Месемврия изплатили в жито част от наложената им контрибуция.

⁵⁹ F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrations delle Speditiome...*, p. 101, §393 = Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с. 84.

⁶⁰ F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrations delle Speditiome...*, p.104, §403 = Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с. 85.

⁶¹ *Archiv. Radgus. Diversa Cancellariae, Vol.1, fol. 139 verso; die XXVII.sept.1283* = Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с. 85.

Граф Амедей VI Савойски продал по-късно така полученото жито на други месемврийски граждани срещу пари – по този начин те се снабдили с жито⁶² Според Стр. Лишев пазарното снабдяване с жито и хляб и обособяването на хлебопроизводството като отделен градски занаят говорят за пълно отделяне на занаятчийския и земеделския труд, поне сред известен слой занаятчии в по-големите градове (напр. Ново Бърдо, Велбъжд, Чипровец и др., където значителен брой металурзи, упражняващи само своя занаят, нямали възможност да произвеждат зърнени храни и купували хляб от пазара)⁶³.

Въз основа на изворите, може да се каже, че занаятчиите в по-големите градове като Несебър, Варна и Анхиало, особено златари, шивачи, кожари, кожухари, обушари, дърводелци, железари, строители, бъчвари, хлебопекари и др. били вече се специализирали значително в своята работа, щом са могли да задоволяват вкусовете на графовете и на рицарската аристокрация от Западна Европа.

Търговия

През XIII–XIV век българското стопанство укрепнало и възможностите за износ на излишъците от селскостопанска продукция и суровини от българските предели нараснали. България станала търсен участник в международния стокообмен като производител. Заедно с това тя израства и като консуматор на преработки, на по-качествени оръжия и предмети за удобство и разкош. Градовете – крепости по брега на Черно море станали оживени средища за търговия със страни от европейския Запад и далечния Изток. Тук се извършвал обмена между италианските градове-републики Венеция, Генуа, както и с техните метрополии и

⁶² F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrations delle Speditiome...*, §31 = Петров, П. В. Гюзелев Христоматия, Т.2, с. 265.

⁶³ Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с. 91.

колони по Средиземноморието и в басейна на Черно море. Пред вид важното място на българските земи в търговията с Цариград Гийом Адам дава интересни данни за изнасяните във византийската столица разнообразни хранителни продукти: “Край цялото Черно море в земите на България, Хазария (Кримския полуостров), Захия и Абхазия и край морето на Тана (Азовско море) се намират градове и пристанища, откъдето се докарват жито, солено месо, восък, мед, солена риба, бобови храни, ечемик и овес, и то не в малко, а в изключително голямо количество”⁶⁴.

Отварянето на Черно море от генуезки и венециански търговци за международната търговия поставя началото на една от най-важните епохи в стопанските връзки на България с чуждия свят.

За изясняването на въпроса за ролята и значението на българските земи в търговските отношения с други страни се съди от разнообразни и разнородни източници като: царски актове (грамоти, договори, писма) с Дубровник, Венеция и Генуа, някои търговски книжа от епохата – например документи в Дубровнишките архиви, от Генуезкия държавен архив, архива “Датини” в Прато, “Сметководната” книга на Антониус Бербериус, сведения в търговските наръчници като този на Франческо Балдучи Пеголоти, на Датиниана и пр.

ТЪРГОВСКИ ВРЪЗКИ С ВЕНЕЦИЯ

Венецианците проникнали в българските земи – още през XI - XII в., но тогава тяхната дейност е била преди всичко по бреговете на Мраморно и Средиземно море. След като през 1204 г. Византия престанала да бъде главен фактор в търговията по Източното Средиземноморие венецианците разширяват търговията с българите.

⁶⁴ Pseudo-Brogardus. Directorium ad passagium faciendum, – In: Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens. II. Paris, 1906, p. 382, 407, 508 = Гюзелев, В. България в Средно- и Западноевропейската космографска..., с. 217.

Те имали интерес към техния сравнително евтин пазар на земеделско-скотовъдни продукти – жито, ечемик, кожи, мед, пчелен восък, сланина и пр., и от добрите условия за изгоден внос на стоки като различни видове платове, оръжия, подправки, сапун, ювелирни изделия и др.

От византийските хрисовули дадени през 1092 г. и 1148 г. на венецианците се вижда, че те са познавали добре всички по-големи тракийски и македонски градове. През 1198 г. цариградския император Алексий III Ангел издал хрисовул на Венеция с който ” ... спокойно да продават и да купуват всяка стока, ... в областите ...тема Тракия и Македония..тема Анхиало⁶⁵, тема Пловдив, Берое, Мора, Ахридос...”⁶⁶. С този хрисовул се разширила сферата на венецианските привилегии още по на север – до Стара Планина. Според Ив. Сакъзов до този момент венецианските търговци не са стигали по-далеч от Анхиало, защото от подялбата на териториите на Византийската империя на са получили големи черноморски градове⁶⁷.

За повече от половин столетие градът-република успява да измести византийските търговски колонии по черноморското крайбрежие. Венецианските дожове се разпореждали не само в Адриатика, но вече и в Бяло и Черно море. От този период са издадени редица нотариални актове за търговия в Голямото море (Черно море)⁶⁸. След 1261 г., когато Византия си възвръща столицата и възстановява своята цялост, превесът на Венеция намалял. Тогава нейната изконна съперница Генуа получила редица привилегии. Но Черно море не останало дълго време затворено за Венеция. По силата на договора си с Византия от 4 октомври 1302 г.

⁶⁵ Анхиало тогава е бил средищен град на черноморската област.

⁶⁶ Archivio di stato di Venezia (ASV) – Secreta, Patti – Liber pactorum I, с.79 r, 82 v – 83 v, 85 г. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №1, с. 10-13.

⁶⁷ Сакъзов, Ив. Търговски връзки през XII-XIV в., БИД, 1922, 21, кн. 1-2, с. 66.

⁶⁸ Morozzo della Rocca – Lombardo. Documenti del commercio veneziano nei secoli XI - XIII, II, Torino 1940, р. 18-19 = Гюзелев, В. Венециански документи..., №3, №4, №6 с. 16-17, с. 18-19, с. 26-27.

нейните търговци отново получили правото за свободна търговия в Черно море и това им дало възможност за достъп в българските пристанища. Византия се опитала всячески да контролира тяхната дейност. Това проличава от запазените “решения на венецианските съдии относно ощетявания на венецианци във Византийската империя през април 1268 – март 1278 г. В тях официално Венеция е събрала голям брой оплаквания (за периода април 1268 - март 1278 г.) от “всички венецианци” ощетени, ограбени “от хората на Палеолог (византийския император Михаил VIII Палеолог (1259 – 1282 г.) и от неговата империя”⁶⁹. В тези оплаквания са регистрирани и посещения на венециански търговци в българските пристанищни градове като Несебър, Анхиало, в Солунска област и др. Един от тях е бил венецианецът-благородник Пиетро Навалгеро, който идвал от Черно море с една своя тарета натоварена с жито, което било задържано от военен кораб. Оплакване постъпило и от Антонио де Амизо, ограбен и пленен в морето от Кривичиота, с много негови стоки, прибори и кораб, натоварен с платове; също венецианеца Джовани Фускуло, жител на Кипър в Лимасол, ограбен в някакъв кораб в кипърските земи до носа Грего от Булгарино⁷⁰ и още много други. От тези оплаквания се вижда, че венецианските търговци са търгували в българските предели с жито, ечемик, платове, ножове (на Джовани Ардизоно са били откраднати в гората на Загора⁷¹) и др. стоки. След като се установи истината за кражбите със свидетели, съдии постановяват да се възстановят щетите на венецианските търговци.⁷²

Въпреки тези оплаквания Византия продължавала да контролира и ограничава венецианската търговия в черноморските градове. Това се вижда най-вече от писмото на венецианския байул

⁶⁹ ТТh, III, р. 179 - 180 = Гюзелев, В. Венециански документи..., №12, с. 40 - 51.

⁷⁰ ТТh, III, р. 187 = Гюзелев, В. Венециански документи..., №12, с. 44.

⁷¹ В конкретния случай В. Гюзелев смята, че може да се предположи, че се има в предвид гористата Странджа.

⁷² ТТh, III, р. 219 - 220 = Гюзелев, В. Венециански документи..., №12, с. 48, 50.72.

в Цариград Марко Миното до дожа и сената на републиката от 3 март 1320 г. В него се посочва, че на венецианските търговци не се позволява да продават във византийската столица житото, което те докарвали от “..Голямото море или от Несебър и Анхиало (Поморие)”⁷³.

В редица случаи венецианските търговци били затруднявани и от българските държавни власти. Те често са облагали чужденците, изземвали са също и стоките им. Това било извършвано по повеля на самия цар. Подобни действия се потвърждават от две решения на Сената относно ощетяването на венециански поданици от хора на българския владетел. Първото от тях е от 19 юли 1343 г.⁷⁴. Той третира един частен случай, въз основа на който сенатът е взел общи решения и някои предварителни мерки. По нареждане на българския владетел Иван Александър са иззети от пълномощника на венецианските благородници Николо Пизани и Лоренцо Фоскарини, който търгувал “в земята на Варна” т.е. България, на обща стойност 5 000 перпери. Направените писмени постъпки за тяхното обезщетяване и възмездяване пред българския цар, поднесени от името на венецианския дож Андреа Дандоло, не дали резултат. Тогава сенатът на републиката издал разпореждане до своя байул в Цариград и неговия съветник да оповестят публично, “че всеки венецианец или който се представи като венецианец, или освободенец, било то грък или латинец които идват от Варна, Несебър и всички останали области и на Българското царството и от тези области пренасят някакви стоки, именно сребро, жито или някаква суровина, да ги доставят в Цариград и там ги стоварят за продажба, и трябва да им се плащат половината на стоте, до пълното обезщетение на ощетените..”⁷⁵.

⁷³ ASV - Commemorali, II, с. 107 (106) v. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №18, с. 60.

⁷⁴ ASV – Senato – Misti, v. XXI, f, 48v – 49 r = Гюзелев, В. Венециански документи..., №27, с. 74.

⁷⁵ Пак там.

Този документ показва, че облаганията и изземванията на стоки на венецианските търговци, търгуващи в България, от страна на местната държавна власт са станали практика. По всичко изглежда, че Венецианския сенат е потърсил вътрешни възможности за възмездяване на ощетените свои търговци. Според В. Гюзелев това показва, че “в земите на българското царство Венеция е била заинтересувана от стопанска гледна точка и за своя изгода, щото нейните търговци да водят стихийна търговия, която да не бъде ограничена от някакъв договор, митническа тарифа и различни такси, събирани от представителите на българската държавна власт”⁷⁶.

Второто решение на венецианския сенат от 15 декември 1343 г.⁷⁷ е във връзка с щетите, нанесени от властите на българския цар на благородника Орсато Бонинсеня и други. Намесата на венецианския байул не е дал резултат, поради което се нареждало на провизорите за Романия да извършат обследване и да направят оценка. Намесата им в подобни случаи е означавала влизане в пряка връзка със съответната държава за регламентиране на отношенията с нея. Известен е крайният резултат от вероятно водените преговори в продължение на няколко години – Договор на царя на Загора (България) с Венеция от 1347 г.”⁷⁸. Този договор е известен по четири преписа на италиански език в хартиени кодекси от XV – XVIII в. Най-ранния от тях се съдържа в *Codece Trevisaneo* (Бернадов кодекс) от първата половина на XV в., съхраняван в Държавния архив – Венеция. Той е послужил за основа на останалите преписа, поради което се смята за най-близък до първоначалното италианско или латинско копие – превод на оригиналния акт. В

⁷⁶ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината, с. 167.

⁷⁷ ASV – Senato – Misti, XXI, с. 82 г. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №28, с. 76 - 77.

⁷⁸ ASV – Codice Trevisaneo a. 1415 - 1418, с. 497 (446) = Гюзелев, В. Венециански документи..., №29, с. 78 - 79.

българската медиевистика “Договорът” е подробно анализиран от В. Гюзелев⁷⁹.

Непосредствено след сключването на договора, и като пряко следствие от него е създаването на венецианско консулство във Варна. То елиминирало ролята на венецианския байул в Цариград в регулирането на отношенията между двете страни. Венецианският консул Марко Леонардо изпратил през октомври 1352 г. копието на сключения договор, придружено с една негова бележка за стойността на варненския перпер, съобразно с договора придобивал правото за защита на венецианските поданици в България пред държавната власт, а същевременно административно - управленчески и съдебни функции спрямо тях⁸⁰.

За да затвърди своите позиции на Балканския полуостров Венеция изпратила с официална мисия в България и Византия бившия главен адмирал на своята флота за Романия Марино Фалиеро. Той са срещнал с българския цар Иван Александър в Никопол и му връчил писмо от венецианския дож Андреа Дандоло. В отговор на него царят издал грамота на 4 октомври 1352 г., чрез който потвърждавал сключения през 1346 - 1347 г. договор и дал

⁷⁹ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., с. 168 и сл.; V. Gjzelev, *Les relations bulgaro-venetiennes durant la premiere moitié du XIV-e siecle (Sagramento et patto de messer l'imperator Alexasndro del Zagora)*. - *Etudes historiques*, IX, 1979, №1, p. 72 - 73. За сключването на този договор между България и Венеция са съществували няколко причини:

1) венецианците отдавна са търгували в българските земи и в края на XIII – първата половина на XIV в. те вече имали свои колонии във Варна, Несебър и някои други български градове; 2) те са били облагани с мито или ограбвани от представителите на българската власт произволно; 3) постъпките им пред българския цар със съдействието на техния байул в Цариград не дали резултат при обезщетяването им; 4) провизорите за Романия, натоварени с решението на венецианския сенат от 15 декември 1343 г. да проучат въпроса, са предприели дипломатически постъпки пред българския цар за регулирането на търговията в България. Така именно се стигнало до сключването на българо-венецианския договор през 1347 г.

⁸⁰ *Biblioteca del Museo Correr – Venezia, Mss.cod. Cicogna 2851 (MMDLVIII)*, с. 166 = Гюзелев, В. *Венециански документи...*, №30, с. 78 - 81.

Подписаният договор е двустранен търговско - политически, който уреждал въпроси в следните сфери: 1) държавни гаранции за лична сигурност на венециански търговци в България; 2) митническа тарифа и такси на българската държавна власт; 3) задължение за оказване на помощ и спасяване на имуществото и екипажа на венециански кораби при корабокрушение; 4) правни гаранция за имуществото на венецианците 5) собствено тяхна съдебно-процесуална автономия 6) правата им за придобиване на недвижима собственост и за строителството на църкви и ложи в цялата страна.

пълни гаранции за приятелството си спрямо Венеция и за търговията на нейните поданици в България⁸¹.

Проблемите за редовния трафик на венецианските кораби в Черно море и за доставката от тържищата на жито заемали важно място в Големия съвет на републиката. Важна роля имала и създадената през 1324 г. Служба по навигация (*Officium de navigantibus*) – една служба, която осигурявала и регулирала постоянния и ежегоден трафик на венециански кораби от април до средата на месец октомври.

Първоначално венецианските галери се отправяли към Цариград и оттам за българските пристанища Созопол, Анхиало, Месемврия, Варна, Килия, Ликостомо, Вичина, Кафа на Кримския полуостров и др. Почти винаги място за среща при връщането им по обратния път бил Цариград.

В. Гюзелев разглежда и анализира цяла поредица от еднообразни, в своето съдържание документи, осветляващи тази тема. Това са решения на Големия съвет на Венецианската република за периода 20 юли 1318 г. – 28 юни 1329 г.⁸² Те показват голямата активност на венецианските търговци по българското Черноморие при търсенето и купуването на жито. Решенията на Големия съвет, определящ цената на закупуване на жито, докарвана от Черноморските области, Варна, Солун показват тенденция към покачване. Това явление е тясно свързано с търсенето на жито в самата метрополия и в Западна Европа. Прави впечатление, че във всички документи при фиксирането на цената на житото, докарвано от черноморските тържища, изключение се прави само за житото закупувано от Варна. Според В. Гюзелев е неправилно мнението на Ф. Тириер, който смята, че под “житото на Варна” трябва да се

⁸¹ Codice Trevisano, c. 498 (447) = Гюзелев, В. Венециански документи..., №32, с. 82 - 83.

⁸² Archivio di Stato di Venezia (ASV) - Maggior Consiglio, Deliberazioni – Fronesis (1318-1325), f 1 r. – f. 128 - Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., 159 – 162.

разбира въобще българското жито⁸³, защото жито от други български области (Тракия и Македония) е било докарвано на тържищата в Анхиало, Родосто и Солун. Той смята, че под “житото на Варна (*frumentum Varne; grano di Varna*) трябва да се разбира онова, което е било произведено в Северна България и Добруджа. Неговата цена е била по-ниска от тази на другите жита в черноморските области – от Кафа, Анхиало и Маврокастро, и еднаква с това от Вичина и Созопол. Именно, поради това то е правело изключение⁸⁴. Това добре се изяснява въз основа на сведенията на Пеголоти, където подробно са посочени цените на житата от Черноморието и другите области в съпоставителен план. “Житото от Варна и от Загора и от Вичина и Синопол (Созопол) е по-лошо жито от другите, които бяха споменати по - горе (житото от Кафа, Анхиало и Маврокастро) и тези жита струват винаги по-малко от това от Родосто – от 12 до 14 карата на модий, и от това от Кафа и от черноморска Хазария от 6 до 8 карата на модий. И житото от такива места като Варна и цяла Загора и Вичина и Созопол, всички вървят по една цена...”⁸⁵.

Въз основа на информацията от венецианските документи се вижда, че **Варна** се очертала като основно българско пристанище от където търговците изнасяли жито за снабдяване на своята метрополия и нейните колонии, както и за Западна Европа. По-рядко се споменават българските пристанища Созопол, Анхиало, Несебър, Килия, Ликостомо и Вичина. В тях генуезците засилват своите позициите. Издигането на Варна в значителен търговски център и главно пристанище на българското царство се дължало най-вече на плодородната и обширна област между Дунав и Стара планина, от която идвали жито и другите земеделски стоки за износ. Варна е

⁸³ Thiriet, F. *Delliberations des assembles venitiennes concernant la Romanie, I* (1160 - 1363), Paris, 1966, №453, p. 185, 188.

⁸⁴ Гюзелев, В. *Средновековна България в светлината...*, с. 161 - 162.

⁸⁵ Francesco Balducci Pegolotti, *Pratica della mercatura*, p.41-43 = Петров, П. В. Гюзелев, *Христоматия...*, Т.2., с. 238.

била свързана с всички градове в Североизточна България – Овеч, Мадара, Шумен, Преслав, Търново, Червен, Дръстър и др. Значението и като основно тържище нараснало най-вече в последната четвърт на XIV в. Това достатъчно добре се вижда от един “Наръчник за търговия” – Датиниана, съставен от неизвестен автор през 1385 - 1386 г. в Пиза. В него пише, че “жито се продава в България, във Варна..” (*Grano si carica in Bulgari in Varna*)⁸⁶. От тук се изнася и ечемик с определено име и цена. “Ечемикът от Родосто струва повече от този на Кафа, 4 карата на модий, а този от Кафа повече от този на Варна, 2-3 карата на модий”⁸⁷. Изнасяният от други пристанища ечемик нямал име и известност. Освен ечемик, пшеница и др. зърнени храни, от Варна се изнасят в големи количества восък и кожи. В подробният списък на търсените животински кожи и кожи за подплата Пеголоти е отбелязал и “българските дълги кожи” (*bulgari lunghi*)⁸⁸. Вносът включвал всякакви видове италианска манифактура, железария и различни левантски стоки.

Освен във Варна венецианските търговци са посещавали и **Месемврия** (Несебър) и **Анхиало**. Търговската им дейност е засвидетелствана от множество документи. В списъка на щети, нанесени при търговската дейност на венецианци във Византийската империя, представен на императора през 1278 г., са разкрити редица конкретни случаи. През ноември 1268 г. венецианеца Марко Арналдо бил обложен с мито в Несебър от данъчните чиновници Протаксименес, сина му Калоян, Михаил Стратигла и Константин

⁸⁶ La “Pratica di mercatura” Datiniana (sec. XIV), Milano, 1964, p. 52 = Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2., с. 284.

⁸⁷ Francesco Balducci Pegolotti, Pratica della mercatura, p. 293 - 298= Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2., с. 238.

⁸⁸ Francesco Balducci Pegolotti, Pratica della mercatura, p. 293 - 298= Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2., с. 239.

⁸⁹ ТТh, III, p. 179 = Гюзелев, В. Венециански документи..., №12, с. 46.

Калаурос, възлизащо на 17 перпера. Според венецианското искане те трябвало да му бъдат възстановени⁸⁹.

Освен по морски път венецианците търгували и по суша. Тяхното движението към западните български земи по керванен път е отбелязано в дадено на венецианците писмо-грамота на сръбския крал Стефан Урош III Дечански (1321 – 1331 г.) от 1 май 1330 г.⁹⁰. Той им разрешавал свободно да пътуват и търгуват в неговите земи и оттук да преминават за Романия. За преминаването им през българските земи обаче той поставил забрана⁹¹. Тази забрана е в навечерието на сръбско-българската война от 1330 г., и представлявала изключение от съществуващата практика керваните на венецианските търговци да минават през Сърбия.

През втората половина на XIII в. венецианците трайно се настанили в **Солун**, където още оттогава имали свой консул. Оттук техните кервани проникнали в Тракия, Македония и Родопите. Сами или чрез посредниците те разнасяли стоки по течението на река Вардар и Струма, в по-големите градове на Северна Македония. Оживената търговия се дължи най-вече на богатия солунски хитерланд от плодородни земи и провинции. През този период тук се издигали градовете: Мелник, Велбъжд, Кратов, Скопие. Така например в края на XIII в. се срещат венециански търговци да продават разни платове в гр. Мелник⁹². Изворите дават информация за венецианеца Карентано Цани (Carentanus Zannis Venetus), който е бил ощетен с мито от 10 перпера, когато от Солун изпратил свой човек в Мелник да продава луксозни тъкани (*draparìa*)⁹³. Често се

⁸⁹ TTh, III, p. 179 = Гюзелев, В. Венециански документи..., №12, с. 46.

⁹⁰ ASV-Commemorali, III, с.64 (70) г. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №26, с. 72 - 75.

⁹¹ Причина за това е, че Българското царство и Сръбското кралство са се намирали във влошени отношения, довели до избухването на война, в която българите претърпели тежко поражение в битка при Велбъжд (28 юли 1330 г.).

⁹² TTh, III, p. 279 - 280 = Гюзелев, В. Венециански документи..., №12, с. 50

⁹³ TTh, III, p. 280 = Лишев, Стр. Българският средновековен град, с.130. Тук изпратеният човек е наречен *famulis* (слуга, роб) и според Стр. Лишев това показва, че търговията се извършвала и без посредници.

споменава във венецианските документи “житото от Солунска област”. С това наименование се обозначава житото, което идвало от равнините на Македония и Западна Тракия и било докарвано в Солунското тържище⁹⁴. “Житото от Солунска област” е било смятано за по-висококачествено от онова, докарвано от Черноморските области, и поради което цената му е била по-висока. Градът се славел още с хубавото си вино, розово масло, балзамени масла и бои. От тук венецианските търговци са изнасяли също и други зърнени храни, бобови култури, зеленчуци и загорски восък, а са внасяли най-вече италианска манифактура, предимно платове. Безспорни данни за проникването на венецианците в тези земи през последните десетилетия на XIII и XIV в., както и за датирването на това проникване са монетните находки⁹⁵.

И след падането на България под османско владичество във венецианските документи се откриват сведения за износ на зърнени храни от българските пристанища. В “Решение на Колегиума за зърното на Венеция, относно житото, докарвано от Черно море, с изключение на това от Варна, Несебър и Педия”, от 11 юли 1403 г.” се казва, че “Също всеки, както местен жител, така и чужденец, който достави жито с венециански или чуждестранен кораб от областта на Варна, Несебър и Педия от реколтата от 1403 г., което е добро и продаваемо, ако иска да го предаде на Комуна, трябва да получи от нашата Комуна 3 ливри и 5 солиди в дребни монети за всеки венециански старий, с всички гореописани начини и разпореждания.”⁹⁶. Това се потвърждава и с решение от 21 юли 1403

⁹⁴ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., с.163.

⁹⁵ Това са монетните находки в Софийско, Пловдивско, Родопска област и в района Кюстендил: тук са намерени значително количество грошове на венецианските дожове Лоренцо Тиеполо (1268 - 1274), Макабо Контарини (1275 - 1280), Джовани Дандоло I (1280 - 1288), Джовани Дандоло II (1290 - 1314), Франческо Дандоло (1329 - 1339), Джовани Граденико (1355 - 1356), Андрей Контарини (1368 - 1382) и др.

⁹⁶ Duca di Candia. Ducali e lettere ricevute (1358-1360; 1401-1405) a cura di F. Thiriet. Venezia, 1978, с.29, (72) = Гюзелев, В. Венециански документи..., №83, с.174-175.

г.⁹⁷ От Сметководната книга на венецианския търговец в Цариград Джакомо Бадоев се научава, че през 1437 - 1439 г. редица търговци от Несебър (Михали), Емона (Мавроди) и Ахтопол (Димитри Нотара и Константин Палеолог) и др. са внасяли във византийската столица жито, кожи, необработена коприна, “загорски восък”, сол, мед, риба и др., а са внасяли платове (“майорикини”, “бастарди”, “дамаскини”, бархет, атлас и др.), някои метали, подправки и др.⁹⁸ На 10 май 1437 г. Джакомо Бадоев закупил за прехрана на своя сметка жито, пренесено с кораба на венецианеца Поло да Лоредо от Ахтопол до Цариград, и то в немалко количество⁹⁹. През несебърското пристанище през есенните месеци на 1453 г. с венециански кораби за Цариград е изнесена в големи количества част от добиващата сол в анхиалските солници, а също така и в незначителни количества хайвер и риба¹⁰⁰.

Данните от използваните извори потвърждават факта, че дори и след падането на Цариград не е бил преустановен трафикът на венецианските и генуезки кораби в черноморските пристанища и по-специално в Несебър. Това показва известно стабилизиране на икономическия живот в черноморския хинтерланд и наличието в него на едно българско селско стопанство, което е превъзмогнало отчасти последиците от турското нашествие.

В българския селскостопански хинтерланд венецианците използвали утвърдени тържища, водели регламентирана търговия и не проявявали стремеж за трайно отсядане в местните пристанища и градове¹⁰¹. Те проявили особено силен интерес към житото. То заемало основно и най-значително място в техния износ и в голяма

⁹⁷ Duci di Candia. Ducali e lettere ricevute, с.29, (72) = Гюзелев, В. Венециански документи..., №84, с. 176 - 177.

⁹⁸ Il libro dei conti di Giacomo Badoer (Constantinopoli 1436-1440), testo a cura di U. Dorini e T. Bertele. Roma, 1956 = Гюзелев, В. Венециански документи..., №102, с.198-265.

⁹⁹ Гюзелев, В. Венециански документи..., №102, с. 210.

¹⁰⁰ Гюзелев, В. Очерк върху историята на град Несебър..., с. 84.

¹⁰¹ Гюзелев, в. Очерци върху историята на Българския Североизток и Черноморието (кр. на XII – началото на XV), С., 1995, с. 40.

степен определяло положителния баланс в черноморската и балканската търговия заедно с житата, изнасяни от Кримския полуостров и Южна Русия.

ТЪРГОВСКИ ВРЪЗКИ С ГЕНУА

По силата на сключения Нимфейски договор от 1261 г. генуезките търговци добили право на безмитна търговия в цялата Византийска империя и редица предимства в черноморската търговия, които до тогава имали само венецианците. Така генуезците станали пълновластни господари на Черно море и на търговията, която се водела в неговите пристанища. За разлика от венецианските търговци, които предимно ползвали вече утвърдени тържища, генуезците проявили голяма инициативност, смелост и размах по отношение на откриването на нови тържища и активирането на старите. Те също използвали големите традиционни тържища в пристанища като Созопол, Анхиало, Несебър, Варна, Маврокастро. През 1266 г. те основали своята най-голямата търговска колония *Кафа* на Кримския полуостров, която скоро се превърнала в най-голямото експортно пристанище и основен административен център на генуезците в Черно море. *Пера*, разположен на срещуположния бряг на Цариград на Златния рог се превърнал в основен и най-значим административен и търговски център на цяла Романия. Генуезките търговци здраво се настанили и в земите на север от дунавските устия. За кратко време създали свои колонии с консули, лоджи, администрация и постоянно пребиваващи търговци, нотариуси и др. Особено активна колония е Вичина, която в края на XIII в. се превърнала в най-голямото черноморско пристанище, откъдето е изнасяно преди всичко жито за Пера, Цариград, Генуа и др. италиански градове.

От изворите се научава, че в началото на XIV в. се стигнало до конфликт между българската държава и някои ощетени генуезки търговци “в земите, подчинени на споменатия господин, цар както в Маврокастро” така и другаде. Взетите решения на генуезкия Съвет за Хазария от 22 март 1316 г. показват, че през 1315 г. при българския цар Тодор Светослав се явил благородника Бернабо де Мониардино, гражданин на Генуа, пратеник и пълномощник на Генуезката община “...за търсене на възмездие за щетите”. До споразумение не се стигнало и в отговор на пратеничеството българския владетел изпратил болярина Констанций Рубеус в Пера. Взело се решение, да се проведат нови преговори със специален пратеник. В Пера е изпратен “отличния мъж Григорио Фурменто”, който трябвало да чака много месеци тук българския пратеник. Тогава Службата на Хазария взела решения за две забрани:

1. *“Забрана да не се отива в която и да е област на Загора (България)” (Devetum de non eundo in Zagora) и*

2. *“Да не се отива в Созопол” (De non eundo ad Susopolim).*

В първата се забранявало най-строго на който и да е генуезец “да отива по море или суша до която и да е област или място, подчинена на споменатия цар на Загора” под заплахата за най-строга санкционирана или висока глоба¹⁰². Тази забрана на практика е била пренебрегвана и забравена от генуезките търговци. На 14 февруари 1371 г. Съветът на управителите на Генуа (Consilium Communis Ianuae) издал разпореждане с което задължил генуезкия подеста в Пера “да нареди и забрани под заплахата за определена глоба, щото всеки генуезец да не може през времетраенето на противопоставянето на Варна и Асило (Анхиало) да докарва или да кара да докарват каквото и да е количество жито от споменатите селища за продажба

¹⁰² ASG – Monoscritto membraneo III (Istituto Officii Gazarie seu Crimee et statuta Caphe 1313), f.53 r. 53 v; Historie patriae monumenta. Leges minicipales, I, ed. L. Sauli, Torino, 1838, coll. 382-384, 385 = Гюзелев, В. Очерци върху историята на Българския Североизток и Черноморие, Приложение №2, с. 103 -108.

в град Цариград...”¹⁰³. Това в същност ясно показва, че генуезката търговия в българските земи продължавала да се развива и на практика забраните били пренебрегвани.

За съществуването на търговски връзки между Генуа и българското Черноморие говори обстоятелството, че когато през 1317-1318 г. папа Йоан XXII превърнал генуезката община Кафа в епископство, той дал един голям диоцез с обширна юрисдикция “върху земите от Варна в България, чак до Сарай на Волга и от Черно море до земите на Рутените”.¹⁰⁴

По-голяма част от износа на генуезките търговци заема “загорския восък”. Това се потвърждава от редица генуезки документи, разгледани и анализирани от В. Гюзелев в “Средновековна България в светлината на нови извори”. В най-ранната сметководна книга на Генуезката република от 1340 и 1341г. фигурират 6 документа за доставка и продажба в самата Генуа на “загорски восък”¹⁰⁵. Те показват, че за кратко време, в периода между 10 април 1340 и 23 февруари 1341 г. са записани постъпления на големи количества на “загорски восък” и “восък от Пера”. В. Гюзелев изчислява, че точното обозначено количество “загорски восък” съставлява 111 кантара и 145 ½ либри, което възлиза на 5.320 кг., т.е. повече от 5 тона доставен в Генуа “загорски восък”¹⁰⁶.

Цената на “загорския восък” е различна и варира от 9 либри, 5 солида и 6 денария на кантар до 10 либри и 15 солида. Тази цена се определяла от качеството на восъка. Обикновено “загорския восък” е бил по-скъп от 5 до 10 солида на кантар от “восъка от Пера”. Той е бил продаван на частни лица като продажбите се регистрирали в нотариалните актове.

¹⁰³ Belgrauo, L. T. Prima serie di documenti, riguardant la colonia di Pera, Atti della Societa figure di storia patria, XIII, 1881, с. 120 = Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т. 2, с. 224.

¹⁰⁴ Atti de la Societa di Liguria, Bd. VII, 2, p. 284 = Сакъзов, Ив. Българска търговия през XII-XIVв., СпБИкД, 1922, Т.1, кн.1-2, с. 77.

¹⁰⁵ ASG – AC, №3, Massaria Communis Jannuae, a.1340, f.77 v, 132r. = Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., с. 189 - 190.

¹⁰⁶ тук се има в предвид, че 1 генуезки кантар = 45.5кг., а 1 генуезка либра = 317г.

В “Наръчника по търговията” на Пеголоти е отбелязано, че “загорския восък е най-добрият восък, който идва от Романия, и струва повече от топения восък на пръчки, от 11 до 12 карата на кантар, а ако е с жълтеникав и обагрен – повече от другия и от чистия восък”¹⁰⁷. А в друг флорентински търговски наръчник от началото на XIV век, където “загорския восък” за първи път се отбелязва в списъка на търсените стоки, се посочва, че той струвал 8 дуката (сега Zagora – duc.8), а всеки друг восък – $7 \frac{3}{4}$ (seca non di Zauorra – duc. $7 \frac{3}{4}$) на кантар¹⁰⁸. В писмо на търговски представител на къщата “Датини” от Пиза до Генуа от 27 юли 1384 г. този восък е наречен *seca bellissima* (най-хубав восък).

Друг български продукт закупуван в големи количества, е бил “загорския мед” (*mel de Zagora*). От нотариалните актове на Антонио ди Понцо от Килия се вижда, че различни търговци срещу предварително дадена сума поемат задължението за доставка на големи количества от този мед¹⁰⁹.

От приведените до тук извори става ясно, че “загорския восък” се окачествявал като един от най-важните продукти на българския търговски експорт, който винаги е бил високо ценен на всички пазари по света. И през следващото столетие той продължава да е главен артикул, изкупуван от българските черноморски пристанища и от вътрешността на страната. Това се потвърждава от Счетоводната книга за 1436–1440 г. на търгуващия в Цариград венециански търговец Джакомо Бадоев, от която проличава, че най-често закупуваната от него стока е “загорския восък”, доставен в

¹⁰⁷ Francesco Balducci Pegolotti, *Pratica della mercatura*, p.41-43 = Петров, П. В. Гюзелев, *Христоматия...*, Т.2., с. 238.

¹⁰⁸ Bautier, R. H. *Les relations économiques des Occidentaux avec les pays d'Orient au Moyen-Age. Point de vues et documents – Societes et compagnies de commerce en Orient et dans l'Océan Indien. Actes du VIII-e Colloque international d'histoire maritime* (Beyrouth, 5-10 septembre 1966), Paris, 1970, p. 311 sq. = Гюзелев, В. *Средновековна България в светлината...*, с. 192.

¹⁰⁹ Balard, M. *Les ports du Bas Danube au XIV siècle* = Гюзелев, В. *Средновековна България в светлината...*, с. 191.

големи количества в Цариград главно от гръцки и еврейски търговци¹¹⁰.

Една от най-значимата част от дейността на генуезките търговци е доставката на жито от българските земи. В Генуа, както и във Венеция и в други италиански градове е имало учредена “Служба на прехраната” (*Officium Victualium*), която се грижела за организиране на прехраната на населението и е осигурявала постъплението на жито в републиката. Тя е сключвала договори с търговците на жито и ги е облагоденствала с премия от два солида на мина¹¹¹.

Най-голям брой документи, които отразяват отделни моменти от тази дейност се откриват в държавния архив на Генуа. Една група от 11 документа от *Massaria Communis Ianue* a. 1358, съставени между 10 януари 1358 – 7 март 1358 г. са използвани в богато документираната студия на М. Балар върху генуезката търговия в Западното Черноморие през XIV в.¹¹². Те се отнасят до доставка на жито от българското Черноморие през Пера в Генуа: в два от случаите житото е предадено като “жито (или пшеница) от Анхиало” (*granum de Lassilo; triticum de Lasilo*), докато в 8 – като “жито (или пшеница) от Ликостомо” (*granum de Licostomo; triticum de Licostomo*), в 1 – като “жито докарано от земите на Романия” (*granum delattum de patribus Romanie*) и 1 – като “жито” (*granum*), измерено с генуезка мярка, но с неизвестен произход¹¹³. Превод на два от документите, в които се известява за износ на жито от Анхиало са анализирани и публикувани от В. Гюзелев¹¹⁴. От тях може да се проследи движението на закупеното от българските земи

¹¹⁰ Il libro dei conti di Giacomo Badoer (Constantinopoli 1436-1440) p. 4, 9, 30, 48, 55, 60, 62, 68, 254, 274, 277, 570, 574 = Гюзелев, В. Венециански документи..., №102, с. 198 – 265.

¹¹¹ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., с. 197.

¹¹² Balard, M. Les genoais dans l'Ouest de la Mer Noire au XIV-e siecle, Actes du XIV siecle Congres international des Etudes Byzantines (Bucarest, 6-12 septembre 1971), II, 1975, p. 22 – 25.

¹¹³ ASG-AC, №8, *Massaria Comunis Jannuae*, a.1357, f.7 v, 164 r. = Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., с. 196.

¹¹⁴ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., с. 196 - 197.

жито, което е било сходно с това на “загорския восък”. Генуезките търговци или техните посредници закупували от тържищата жито в периода между август и октомври и го откарвали в Пера. Оттам събраното количество е натоварвано върху дълбокодънни кораби с голяма вместимост – коки. От тези документи личи, че почти цялото количество е било пренесено върху две коки - тези на Клементе Бариканти от Ноли (*super cocha Clementis Barichanti de Naulo*) и тази на Антонио Коколи (*super cocha Antonii Cocoli*). С тях житото било докарвано в Генуа в края на годината и тук е било продавано на комуната. Тя имала грижата да го съхранява и продава съобразно с нуждите на населението.

Документите сочат, че генуезките търговци Агамелоне Себа, Рафаеле ди Нигро, Лукино Нигро от Вараджино и др. докарвали големи количества от Ликостомо и по-малко от Анхиало - съотношението е 1 : 11,63. Една от причината за това, според В. Гюзелев е, че генуезките търговци за разлика от венецианците, не били покровителствани и желани търговци в традиционните тържища и предпочитали да съсредоточат търговията си предимно в тържищата на дунавските устия и на север от тях¹¹⁵.

През втората половина на XIV в. се наблюдава тенденция към намаляване на притока на жито от южночерноморските тържища (Созопол, Анхиало и Несебър) и към увеличаване на потока от северночерноморските тържища (Варна, Ликостомо, Вичина и Маврокастро). Естествена причина за това са нашествията и опустошенията на селджукските и османски турци в Източна Тракия. Населението започнало да търси по-сигурни места за заселване и препитание в земите на север от Балкана, в Северна България и Добруджа. През втората половина на XIV в. южнобългарските житни тържища твърде рядко присъстват във венецианските и генуезките документи¹¹⁶.

¹¹⁵ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., с. 197.

¹¹⁶ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината...с. 198.

Цената на житото, изплащана в Генуа е била различна и се определяла от качествата на закупуваната от различните тържища стока. Житото от Анхиало и Романия е изплащано по 40 солида на мина, а това от Ликостомо по 38 солида¹¹⁷. В своя “Наръчник по търговия” Франческо Пеголоти степенува житата от Черноморието по техните качества. На първо място той поставя “Житото от Кафа” (*grano di Caffa*), след това следват “Житото от Анхиало” (*grano dell'Asilo*), “Житото от Маврокастро” (*grano di Maurocastro*) и “Житото от Варна и от Загора, Вичина и от Созопол” (*grano di Varna e della Zaorra e di Vecina e di Sinopoli*). Под наименованието “Житото от Анхиало” обикновено се приема изнасяното от пристанищата на Анхиало и Месемврия житото. За него Пеголоти отбелязва, че вървяло на една и съща цена с това от Кафа. Предпочитало се житото от Анхиало, защото се запазвало по-добре при превозването по море. В “Наръчника “ на Пеголоти не фигурира “Житото от Ликостомо”. То е произвеждано в Добруджа и по своите качества е еднакво с “житото от Варна, от Загора, от Вичина и Созопол” споменати от Пеголоти, но по-ниски по качества и цена от “житото от Анхиало”¹¹⁸.

Като основно пристанище, откъдето генуезците доставяли зърнени храни в Пера и Генуа се наложила **Вичина**. Доказателство за това са нотариалните записи на Габриеле ди Предоно, един от 20-те нотариуси на служба в Пера. Според водените от него сметки 20 на сто от сключените договори за покупко-продажба за периода 1 юли – 16 август 1281 г. на обща стойност 3241 перпера и 18 и ½ карата се отнасяли до Вичина и по обем те надвишавали тези на най-голямата генуезка черноморска колония на Изток - Кафа¹¹⁹. Едно от

¹¹⁷ ASG-AC, №8, *Massaria Communis Jannuae*, a.1357, f.7 v, 8 r, 164 r, 143r, 158r, 165 v, 158 v. = Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., с. 199.

¹¹⁸ Francesco Balducci Pegolotti, *Pratica della mercatura*, с.41-43, 293-298 = Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с. 237 - 239.

¹¹⁹ Bratianu. G. *Recherches sur Vicina et Cetatea Alba*. Bucarest, 1935, p.47 = Гюзелев, в. Очерци върху историята на Българския Североизток и Черноморието, с.38; Кузев, Ал. В. Гюзелев, Български средновековни градове и крепости, Т.1, С.1981 г., с. 220.

безспорните доказателства, че по това време (1281 г.) във Вичина вече е установена генуезка колония е съществуването на перпер според курса на Вичина. Друго доказателство, за значението на града дава един портулан, в който река Дунав е наречена “реката на Вичина” и е изрично отбелязано, че по всеки един от петте ръкава на делтата е възможно да се стигне до този пристан, но най-подходящи са ръкавите Аспера и Сан Джорджо. И през 1351 г. Вичина е все още процъфтяваща генуезка колония. През тази година генуезкия дож дава инструкции на пратениците Оберто Гатилузио и Рафо Ерминио да бъдат събирани средства и провизии за водената тогава война с Венеция “от колониите Чембало, Маврокастро, Вичина и другите генуезки колонии по Черно море”¹²⁰.

През 1360 г. **Килия** (името на това селище е от гръцки произход, но е преминало със същото значение – килия, склад, място, където се съхраняват продукти) измества Вичина като главно пристанище в Дунавската делта и се издига като важно и предимно генуезко търговско тържище. Публикувания от В. Гюзелев нотариален акт на генуезкия нотариус Антонио ди Понцо от 136–1361 г. показва, че между 18 август – 30 октомври 1360 г. оттук са експортирани за Пера около 20 000 мини (=1.640,000 кг.) жито, което е едно огромно количество¹²¹. Данни от документи на същия нотариус показват, че за периода януари - май са експортирани също голямо количество жито от това пристанище. Това сведение подсказва, че износът не е в периода на прибиране на реколтата, а в навечерието на нова. То е било докарвано през различно време на годината и съхранявано в складове след което то е било откарвано по море в Пера или Цариград.

Тук се купували и продавали роби, внасяло се вино и сол, наемали се кораби и лодки, уреждали се разплащания, давали се

¹²⁰ Balard, M. Les ports du Bas Dunabe..., = Кузев, Ал. В. Гюзелев, Български средновековни градове..., Т.1, с. 224.

¹²¹ Кузев, Ал. В. Гюзелев, Български средновековни градове..., Т.1, с. 235 - 243.

пълномощия и пр., но най-много са сведенията за износ на голямо количество жито. Значителната търговска активност на Килия като пристанище и генуезка колония е засвидетелствана в документите до 1361 г. Вероятно скоро след тази година, след отслабването на татарската Златната орда - покровител на генуезците и отдръпването и от земите между Бук и Дунав (1362–1363 г.), Добротица успял да овладее Килия, докато съседното пристанище Ликостомо останало в ръцете на генуезците. След това започва постепенното издигане на Ликостомо.

Ликостомо (на гръцки означава “вълча уста”) се намира на десния бряг на Килийския ръкав на Дунавската делта. Издигането му като важно пристанище и търговско тържище на житна търговия се отнася към средата на XIV в. Генуезките търговци изключително ревностно гледали на него и с всички средства се стараели да попречат на венецианските търговци. През 1359 г. те успели да осуетят натоварването с жито на два венециански кораба дори и на половината от вместимостта им. В списък на щетите, причинени от генуезците на венецианците, изпратен от дожа на Венеция през 1359 г., на византийския император се отбелязва, че “много венецианци се оплакват от генуезците, търгуващи в областите на Ликостомо ...”¹²².

Какво значение са придавали генуезците на колонията си в Ликостомо проличава освен от двойната администрация – гражданска и военна (гражданската власт се представлявала от консула, а военната от губернатор) – още и от присъствието на представители на такива известни генуезки фамилии като Узодимаре, де Нигро и де Подио. Тук генуезките колонисти разполагали с лоджа, много домове, складове и две католически църкви: “Св. Франциск” и “Св. Доминик”. Освен с покупко-продажби се занимавали и с наемане на работа, разплащания, упълномощаване на други лица да вършат сделки от тяхно име,

¹²² ASV - Comemoriali, VI, f. 82 v. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №34, с. 84; Виж също: Гюзелев, В. Средновековна България в светлината..., с. 201 - 202.

оставяли са завещания, издавали квитанции и декларации. През 1366 г. тук бил съсредоточен генуезки флот, чийто задача била да брани крепостта срещу пиратските действия на деспот Добротица и да охранява отплаващите за Цариград генуезки кораби. Войната между деспот Добротица и генуезците продължила чак до 1387 г. и се отразила отрицателно върху генуезката търговия в българските земи¹²³. Окончателното примирие на Добруджанското княжество с генуезците станало през 1387 г., когато е сключен търговски договор между Генуа и Иванко, наследника на деспот Добротица¹²⁴

Маврокастро (Аспорокастрон, Белград на р. Днестър, Акерман). Този град привлича вниманието и интересите на различни политически сили: Византия, България, татарската Златна орда, Венеция и Генуа, Молдовското и Литовското княжество. Нотариален акт, съставен на 8 май 1290 г. в Кафа, свидетелства, че генуезецът Джакомо де Финале получил от своя сънародник Енрико Салваторе 800 аспри-барикати (т.е. сребърни дирхеми на хановете от “Златната орда), дадени му за водене на търговия “в земете на Маврокастро”, след което трябвало да се отпрати към Цариград и там ставало разплащането на неговия заемодавец¹²⁵. При българската политическа власт (след възкачането на цар Тодор Светослав (1300-1321 г.) генуезците продължавали все по-здраво да се вкореняват в града, чиито селскостопански хинтерланд им предлагал добри възможности за търговия и печалба.

¹²³ Гюзелев, В. Очерци върху историята на българския Североизток и Черноморието, с.64 и сл.; Тодорова, Е. Отношенията на Добротица с генуезците. – В: Средновековна България и Черноморието, Варна, 1982 г., с. 113 и сл.

¹²⁴ ASG - Archivio Segreto, Materie politiche, 2729, busta 10, mappa1, Nr 25, f.4r-5v. Превод и тълкувание на този договор виж. у В. Н. Златарски и Г. И. Кацаров, Договорът на княза Иванко, син Добротичев, с генуезците от 1387г. –ИИД, III, 1911, с. 17-37; М. Андреев и Вл. Кутиков, Договорът на добруджанския владетел Иванко с генуезците от 1387, – ГСУ-ЮФ, LI, 1960, с. 3 - 118; Д. Ангелов, Договорът на добруджанския владетел Иванко с генуезците от 1387г.. – В: Чиракман - Карвуна –Каварна, С.1982 г, с.83-86; Гюзелев, В. Очерци върху историята на българския Североизток и Черноморието..., Приложение №5.

¹²⁵ Bratiani, G. I. Recherches sur Vicina et Catatea Alba, p. 176 - 177 = Гюзелев, Българската диаспора и присъствие..., с. 74.

Като център на генуезката търговия се е наложила и **Месемврия**. Интересни сведения предлагат някои нотариални актове на генуезкия нотариус Симоне де Албаро, съставени през 1281 г. в Пера. На 9 юли 1281 г. Джованино де Мурта получил от Джакомо Скварциафико, пълномощник на търговеца Перчивале Чибо, 40 топа ломбардски памучни платове на обща стойност 543 перпера със задължението да ги превози до Несебър или друго черноморско пристанище. Той обещал да предаде придобития по продажбата им капитал и печалба на един от двамата при завръщането си, а в противен случай – двойно да възвърне стойността на платовете¹²⁶. На 17 август 1281 г. генуезките търговци Джакомо Уголини и Пагано Оливерио образували търговско сдружение, в което вложили общо 500 перпера в злато и платове тип “скамандър”. Пагано се задължавал да откара в Несебър ломбардски платове и злато на обща стойност 215 перпера и 17 карата с цел да извърши там продажбата им, а Джакомо – в Кафа върху галерата на Тобия Бокари платове тип ”скамандър” на стойност 284 перпера и 7 карата със същата цел. Обещавали да приключат търговската си дейност до началото на ноември същата година, след което по-рано ще делят вложения капитал и придобитата от него печалба. Тези нотариални актове разкриват преди всичко предметите на италианския внос в Несебър през XIII в. (главно ломбардски платове и платове тип “скамандър” и златни изделия), а също така и начина, по който се извършвала търговията. Същевременно те определят приблизително периода август - септември като време на трафик към черноморските пристанища от Цариград. Това е непосредствено свързано с продажбата на зърнената реколта, към която италианските търговци проявявали най-голям интерес.

Отбелязването на **анхиалското** пристанище във всички морски карти и портулани от XIII-XIV в. разкрива голямото му

¹²⁶ Bratiani, G. I. Actes des notaires genois de Pera et de Caffa de la fin du treizieme siecle (1281-1290), Bucarest, 1927, с. 94 = Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с. 222 - 223.

значение в черноморското корабоплаване. В трафика на кораби, които идвали от Цариград и се отправяли към дунавските устия или към Тана и Кафа или извършвали обратния маршрут, Анхиало играел не само роля на междинно пристанище, но и на търговско средище с международен характер. След проникването на венецианци и генуезци в Черноморието значението му на житно тържище още повече нараснало. То конкурирало през XIII – XIV в. тържищата във Варна, Несебър, Вичина, Ликостомо и Маврокастро. Значимостта му като пристанище за износ на жито се регистрира от няколко документа от този период. От посочените в изложението извори може да се заключи, че въпреки забраната от 1316 г. търговията на генуезците в българското крайбрежие не престанала, напротив тя се борила успешно с конкуренцията на венецианските, гръцките и дубровнишките търговци.

От българските черноморски градове генуезките търговци, както венецианците са изнасяли преди освен жито също така и восък, мед, кожи, вино, сол и др., а внасяли манифактура от Италия, бакалски стоки и др.

ТЪРГОВСКИ ВРЪЗКИ С ДУБРОВНИК

Търговските връзки на България с Дубровник датират от XIII в., когато са запазени два изключително важни документа – Дубровнишката грамота на Иван Асен II и Дубровнишкия договор на Михаил II Асен от 1253 г. Дубровнишката грамота е дадена след Клокотнишката битка (1230 г.), когато българската държава достигнала до Адриатика и станала непосредствен съсед на Дубровник. С нея се дава право на безмитна търговия и други големи търговски привилегии на дубровничани¹²⁷. Те получили правото да посещават редовно всички български панаири, където

¹²⁷ Иванов, Й Български старини из Македония, С., 1931 г., с. 578 = Ив. Дуйчев Из старата българска книжнина, II, С., 1944 г., с.43; Виж: Петров, П. В. Гюзелев Христоматия..., Т.2, с. 205.

докарвали с кервани своите стоки. Приятелските и търговски отношения между България и Дубровник продължили и при Михаил II Асен. Оттогава датира договора от юни 1253 г. между двете страни, който имал изразен политически характер, наред с търговските си клаузи съдържал и военни, насочени срещу Сърбия¹²⁸. Същевременно през цялата първа половина на XIV в. дубровничани били зависими от Венеция (от 1358 г. Дубровник преминал под политическа закрила на Унгария). Според П. Петров търговската дейност в голяма степен се определяла и от географското положение на българските земи. Източната и централната част се намирали близо до Черно море, което обуславяло вноса и износа по море, осъществяван най-вече от венецианци и генуезците. В северозападните земи, откъснати от черноморските пристанища се създали благоприятни условия за обмен с Влашко и Дубровник. При неуредени политически отношения Търновското царство затваряло пътя на изток, и за Видин оставал единственият сухоземен път през Сърбия към Адриатика (чрез Дубровник)¹²⁹. Дубровничани държели в свои ръце търговията със западната част на Балканския полуостров, тук имали изградена здрава търговска организация (консули, пътища, тържища и др.), поради което на тях им било лесно да разпространят дейността си и в северозападните български земи.

През XII–XIV в. Дубровник е търгувал изключително с Видин. Това се потвърждава от редица документи. Един от тях е сведение от 13 декември 1329 г. за поето задължение на двама дубровнишки куриери – Мергано Лазаревич и Доброкуал Латешич към дубровничанина Томазио Дучи от Флоренция – да отнесат колкото се може по-скоро две писма в Призрен и във Видин...” които

¹²⁸ Ильинский, Г. А. Грамоты болгарских царей, М., 1991 г., с. 155-159 = Ив. Дуйчев Из старата българска книжнина, II, с. 47-54; Виж: Петров, П. В. Гюзелев Христоматия..., Т.2., с. 211 - 214.

¹²⁹ Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в. – ИБИД, 25, 1967, с. 94.

ще им бъдат дадени, едното от тях да дадат и връчат на Марин Лукар Бунич в Призрен, другото да го дадат на Влахо във Видин и за предаването от същите казаният Томазио да получи отговор, ако им са дадени...”¹³⁰. От това сведение П. Петров стига до извода, че във Видин дубровнишката република “имала свой постоянен представител, а това говори за наличието на търговци, търговска дейност и подържане на постоянна връзка”¹³¹. Този извод напълно се потвърждава и от други документи, отнасящи се за периода 1329-1331 г. Два от тях са от 12 декември 1329 г. и се отнасят до посочените Марин Лука Бунич и Влахо от Видин, до които куриерите Мергано Лазаревич и Добрукуал Латешич трябвало да отнесат и донесат писма на Томазио Дучи от Флоренция.

С писмо до Марин Бунич дубровнишките власти го призовават в двумесечен срок да се яви лично или чрез упълномощено лице в Дубровник, за да изплати задълженията си към венецианците Макаруф и Андриол де Макаруф. Този дълг съставлявал стойността на 4 топа плат в размер на 179 лакътя, продадени от споменатите венециански търговци по 4 гроша и 20 парволи на М. Бунич. На Йоан Чено, чийто пълномощник бил Томазио Дучи от Флоренция трябвало да изплати дълг от 5 либри, 8 солида и 2 венециански динари. От една допълнителна бележка от 15 февруари 1330 г. става известно, че въпросните писма са били връчени от Марин Бунич на 30 декември 1329 г. в Призрен¹³².

С второто писмо Влахо Бунич се призовава в четиримесечен срок да се яви в Дубровник лично или чрез упълномощено лице, за да изплати дълга си от 5 либри, 8 солида и 2 венециански динара на венецианеца Йоан Чено, чийто пълномощник е Томазио

¹³⁰ *Diversa cancellariae*, IX, f.110' = Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник..., Приложение №1, с. 111-112; Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2., с. 225-228.

¹³¹ Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник..., с. 95.

¹³² *Reformationes*, t.9, f^o, 110^v = Петров, П. Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник през XIVв., - ИБИД, 28, 1973, Приложение №1, с. 48 - 49; Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с. 225 - 228.

Дучи...” иначе ще постъпи спрямо него и неговите имуществва така, както би трябвало да се постъпи без оглед на неговото отсъствие, като се знае, че за представянето на тези писма ще отдадем пълно доверие на приносителите на настоящите писма ...”. В бележката от 15 февруари 1330 г. се съобщава, че писмата били връчени на Влахо Бунич във Видин на 10 януари 1330 г.¹³³

Тези два документа разширяват данните за търговските връзки между Дубровник и българската държава, в частност Видин. В тях става въпрос за Влахо Бунич от Видин, брат на Марин Бунич, който се намирал в Призрен. С това се потвърждава връзката между двата града в търговията с Дубровник и най-вече ролята на Призрен като транзитен център в търговските връзки на адриатическата република с България по суша. Петър Петров предполага, че еднаквите задължения на Марин и Влахо Бунич към венецианеца Йоан Чено навежда на мисълта за съществуването на търговско сдружение Буничи: единия от братята действал във Видин, а другият в Призрен. При това положение има всички изгледи да се предполага, че Влахо Бунич е търгувал и с платове, доставени му от венецианците Макаруф и Андриол Макаруф¹³⁴.

За съществуващи търговски връзки между Дубровник и България говорят и други документи. Дубровнишките власти с писмо от 24 ноември 1331 г. нареждат на търговците Никола Джорджич и Маргарито Бодачич в двумесечен срок от получаването на съобщението да се явят лично или чрез упълномощено от тях лице, за да изплатят дълга си от 380 перпера към Йоан де Фини, чийто пълномощник бил Томазио Дучи от Флоренция. Писмата били отнесени от куриерите Милчин и Димитър, които срещу 16 перпера трябвало да ги връчат на споменатите търговци във Видин или около

¹³³ Reformationes, t.9, f^o, 111 = Петров, П. Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник..., Приложение №2, с. 49 - 50; Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия, Т. 2, с. 226 - 227.

¹³⁴ Петров, П. Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник..., с. 46.

Видин¹³⁵. Маргарито Бодачич съобщава на дубровнишките власти в писмо от 5 декември 1331 г., че той и Никола Джорджич са получили изпратените им писма, но не са могли навреме да се издължат към Томазио Дучи, тъй като имали..” стока във Видин и от Видин не можеше да се докарат в Призрен поради това, че татари бяха дошли близо до Видин и затова господин Томазио трябва да ме смята оправдан, че не всякога онова, което (човек) прави, го е направил по своя воля”¹³⁶.

Тези документи показват още по-категорично съществуващите търговски връзки между Дубровник и Видин, като се допълва списъка на дубровнишките търговците – Никола Джорджич и Маргарито Бодачи, намиращи се във Видин или около Видин. Пълномощник на Йоан де Фини в търговските му връзки с България отново се явява Томазио Дучи от Флоренция, което дава основание на П. Петров да твърди, че тук съществува търговия с Венеция по суша през Дубровник – не случайно пълномощникът на италианските търговци живее в Дубровник и се ползва от протекциите на местните власти¹³⁷. Също така може да се смята, че търговията е имала двустранен характер – двамата дубровнишки търговци дължат на Йоан де Фини 380 перпера, които са стойността на част от получената стока; в замяна на това Маргарито Бодачич съобщава за своя стока във Видин, която успял да докара в Призрен – с цел да бъде изнесена в Дубровник или някой друг адриатически град¹³⁸. Сведенията от тези документи отново потвърждават важното място на Призрен в търговската дейност на Дубровник с българските земи.

¹³⁵ Reformationes, t.10, f°, 158^v = Петров, П. Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник..., Приложение №3, с. 50 - 51; Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия по история..., Т.2., с. 227.

¹³⁶ Reformationes, t.10, f°, 158 = Петров, П. Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник..., Приложение №4, с. 51 - 52; Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2., с. 227 - 228.

¹³⁷ Петров, П. Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник..., с. 46.

¹³⁸ Пак там.

Търговията на Дубровник с българските земи е ставала по пътищата, които водели през Южна Сърбия и по които е ставала и търговията и със сръбските земи. Затова и сведенията свързват българските градове именно с такива центрове, които са обслужвали голямата дубровнишка търговия в централната част на полуострова – Призрен, Ново бърдо, Прищина, Преполе и др.¹³⁹

От документите се научава, че дубровничани посещавали още Преслав, Одрин, Димотика, Карвуна, Боруй, Ниш, Скопие и други градове. Солун също се превърнал във важно средище за проникването на дубровнишките търговци в южнобългарските градове главно по течението на река Струма. От тук търговците изнасяли жито, купено от вътрешността на страната, а внасяли платове, железария и луксозни предмети. През 1373 г. дубровничанина Юний Бунич стоварил в Солун 500 топа “фустани” (плат за рокли), 500 топа шапки, около 25 кг. чер пипер, около 7 кг. шафранова (оранжево-златиста) боя за тъкани, бисери и други стоки. По пътя през територията на Велбъждкото княжество стоките били разграбени от хора на местния владетел Драгаш.¹⁴⁰

В дубровнишките архиви се откриват сведения, че често дубровнишките търговци са посещавали и Търново. Тук те са намирали добър пласмент на манифактура, оръжие и скъпоценности. В завещанието си от 1363 г. дубровничанина Марое де Сиса, оставил известна сума, с която да се изпратят специални лица да се молят за неговата душа и памет в църквата “Св. Петка”¹⁴¹. Със сигурност може да се твърди, че тази търновската църква, тачена и от други съседи е била на особена почит и у дубровничани и при всяко отиване в Търново тя е била посещавана.

¹³⁹ Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник..., с. 107.

¹⁴⁰ Querellae Criminales (Lamentationes de foris), vol. 1, folium 118/118 verso = Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с. 140.

¹⁴¹ Testamenta, t.5, a. 1348/65, fol.217 = Сакъзов, Ив. Стопански връзки на България с чужбина през XIV в., ГСУ – ЮФ, 30, 1935, с. 90.

За съществуване на търговски връзки между България и Дубровник говори и друго сведение от 29 октомври 1376 г. отнасящо се до София. Във връзка с изпълнението на една полица благородниците Василий и Марко Василевич били призовани в тримесечен срок или да дадат сумата от 580 златни дуката, или да се явят лично или чрез свои пълномощници в Дубровник. Специално изпратените за целта куриери намерили единия от братята в Ново бърдо, а другият – Василий в София на 7 януари 1377 г.¹⁴².

През втората половина на XIV в. станали някои политически събития, които се оказали решаващи за търговията на Дубровник с българските земи. С договор от 18 февруари 1358 г. Дубровник преминал под политическата закрила на Унгария. През 1365 г. унгарския крал Людовик I завладял и Видинската област, а българския цар станал негов васал. Така Видинското царство останало в сферата на политическото влияние на Унгария, а оттук в сферата на интензивната дубровнишка търговия. От този период е едно сведение за от 15 октомври 1387 г. в което дубровнишкия търговец Друшко Кранчич се оплакал, че “от щавените кожи, които превозвал от Видин по пътя от Прищина за Преполе и от Анагаст за Дубровник, в града пристигнала само част от цялото количество. От тези докарани кожи Симон Бунич му искал обезщетение, казвайки, че неговите (на Драшко) кожи са били докарани в един керван с кожите на речния сер Симон, били са загубени и откраднати по пътя ...”¹⁴³. Тава сведение потвърждава керванският характер на дубровнишката търговия. Може да се приеме, че на много от изпратените кервани са им се случвали такива нередности.

Сведение за търговията на дубровничани с България се открива в едно решение на Големия съвет на републиката от 17 декември 1387 г., отнасящо се до назначаването на консули,

¹⁴² Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник..., с. 100.

¹⁴³ *Diversa cancellariae*, XXVII, f°. 45 = Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник..., Приложение №4, с. 113; Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2, с. 291.

склучването на договори и воденето на съдебни дела извън Дубровник. В него са отразени не само съществуващата практика, но и са регламентирани и бъдещите търговски отношения¹⁴⁴. “Тъй като често се случва дубровничани да сключват помежду си споразумения, а след това не могат да бъдат удовлетворени ... затова именно се издава и следното нареждане: Първо, князът и Малкия съвет сега и в бъдеще получават пълномощия от Големия съвет за избирането на консул и генерални консули без заплата в Сърбия, Босна и България ...”. Одобрен от княза и Малкия съвет, консултът трябва да се ръководи от редица правила. Изричното споменаване на България като страна, в която се назначават обикновени и генерални консули, е сигурно доказателство за съществуването на дубровнишки търговци у нас, които са имали и свой правен статут. За важността на това решение и приложението му в българските земи говори и фактът, че то изцяло било включено в сборника от закони на републиката под надслов “*De ordinibus consulis eligendi pro jure redento inter Raguseos in Sclavonia, Bossina, Sremia et Bulgaria*” (За обикновените консули, избрани за правораздаване сред дубровничаните в Сърбия, Босна, Срем и България)¹⁴⁵. Горното решение е препотвърдено на 12 февруари 1392 г. за три години¹⁴⁶. А решението на Големия съвет от 28 ноември 1398 г. което препотвърждава решението от 1387 г., продължава срока му за следващите пет години. Това решение същото така било включено в сборника от закони като отделен параграф под надслов “*De modo eligendi consules spetialem in Sclavonia, Bossina, Sremia et Bulgaria*” (За начина на избиране на консули специално в Сърбия, Босна, Срем и България)¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник..., с. 102 - 106.

¹⁴⁵ Петров, П. Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник..., с. 47

¹⁴⁶ *Litterae et comm.*, vol. 7. f°. 3^v = Петров, П. Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник..., Приложение №5, с. 52.

¹⁴⁷ *Reformationes*, XXXI, f°. 173^v = Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник..., Приложение №5, с. 114.

По време на турското нашествие на Балканския полуостров движението на дубровнишките търговци е ставало най-вече по посока Видин, Никопол и оттам към Влашко. В това направление те избягвали срещата си с турските войски. Има сведения за приятелски връзки на дубровничани и видинския владетел Иван Срацимир. Така през 1390 г. Малкия съвет взел решение с което се разрешава на Николай Гочетич да изнесе четири товара първокачествен зехтин и да го предаде като дар на българския владетел¹⁴⁸. В случая става въпрос за изключително дефицитен артикул, който се изнася със специално разрешение.

За оживена търговия между Дубровник и Видин се съди и от наличието на дубровнишка колония във Видин през 1396 г., по времето, когато войските на унгарския крал Сигизмунд влезли в града. В упътване на републиката от 1411 г. било наредено на дубровнишкия посланик Мартол Цревич да каже на краля: “Също направи и ваша милост, когато завладя Видин, където нашите дубровнишки търговци дойдоха при нас и бяха спасени и защитени от цяла ваша огромна войска”¹⁴⁹.

Видин продължавал да е кръстопът на важни търговски друмове. Оттук се отивало за влашките градове Търговище и по на север за Брашов. На запад през Букурещ вървял важен път за Молдова и Бесарабия. За оживените търговски връзки между Видин и Трансилвания говори една грамота дадена за свободен достъп и търговия на брашовските търговци от цар Срацимир¹⁵⁰.

Множеството обири и нападения спъвали редовния трафик на външната търговия. При такива условия чуждестранните търговци почти винаги се нуждаели от посредници, които познавали добре пътищата и местната обстановка и могат да поемат рисковете

¹⁴⁸ Libri Refirmationes, a. 1300-92 = Сакъзов, Ив. Стопански връзки на България с чужбина..., с. 109

¹⁴⁹ Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник..., с. 106 - 107.

¹⁵⁰ Иванов, Й. Български старини из Македония, С., 1931 г., с.602 = Петров, П. В. Гюзелев, Христоматия..., Т.2., с. 284.

по превоза и продажбата на стоките. Необходимостта от търговско посредничество допринесла за обособяването на съсловие на местни търговци-професионалисти. В Дубровнишкия архив съществуват два документа, съдържащи данни за търговския посредник Петручо де Барлето, който докарал и продал в Дубровник жито на българския цар Иван Александър и му доставил различни стоки оттам. В първия документ, от 18 януари 1362 г. се потвърждава, че било издадено разрешение на търговеца Марин Бунич да направи договор с Петручо де Барлето, посредник на “господин императора на България”, за докараното жито. На Петручо де Барлето е издадено разрешение да изнесе от Дубровник онези стоки, които бил “инвестирал от житото”, без да плаща мито. Разрешението е издадено, както се казва там, “от любов към споменатия български император”¹⁵¹. Във втория документ, от 26 януари 1362 г., се отбелязва, че е взето решение същия Петручо като посредник на “господин императора на България” да не плаща мито за 850 либри (около 425 кг.) восък, който купил в Дубровник за споменатия български владетел¹⁵².

За ролята на търговските посредници в международната търговия на България говори фактът, че преки търговски връзки се осъществявали не толкова с България, колкото с Босна, Сърбия и Албания. Запазени са много документи за сделки с българските градове. Очевидно връзките на България с чуждестранните търговци са се поддържали главно чрез погранични и крайбрежни градове като Видин, Ниш, Скопие, Мелник, Месемврия, Анхиало, и др., а с вътрешността на страната тези връзки са се осъществявали предимно чрез търговски посредници поради труднодостъпния терен и несигурност на пътищата. Стр. Лишев смята, че само така може да се обясни противоречието между оскъдните конкретни

¹⁵¹ Monumenta Ragusina - Libri reformationum, III, a.1359-1364, Zagrabie, 1895, p. 156-158 = Стр. Лишев Българският средновековен град..., с. 123.

¹⁵² Пак там.

данни за търговски сделки, от една страна, засиления стремеж на чужденците да търгуват с България, от друга страна, и готовността от българска страна да улеснява износа¹⁵³.

С окончателното завладяване на България и Сърбия в края на XIV в. не секнала търговията на Дубровник в българските земи. За това говорят редица документи. В един документ от 23 март 1411 г. се казва, че се нареждало на Стефано де Нале и Зиоко Юркович, кредитори на Якша Прибилович, “за когото бе съобщено, че е умрял в българските земи, нареждаме да издирите и съберете всичко онова, което притежава или очаква да придобие Якша както в пари, стоки и др.”¹⁵⁴.

Вносът на дубровничани в българските земи се състоял предимно от предмети за разкош и е задоволявал главно нуждите на аристокрацията. Това са преди всичко различни тъкани: италиански и византийски чохи, бляскаво облекло за царя и неговите приближени, източноиндийски подправки, разни лакомства, бижутерия и др.; за нуждата на войската, въпреки забраната на сръбския владетел Стефан Душан от 1349 г. са били доставяни различни видове оръжия и конски амуниции, внасяли са също сол и някои домашни вещи. Износът се е състоял от традиционните зърнени храни, кожи, восък, сирене и други суровини. Съществуват данни за износ на готови предмети в по-късен период, например женски и мъжки гуни от български тип (1534 г), български сандък (1605 г.), български столове и т.н.¹⁵⁵

През втората половина на XIV в. настъпва прегрупиране на силите и промяна в разпределението на районите на външната търговия. Стр. Лишев очертава четири района: Видин със северозападните български земи, Търновско царство с главна база Варна, Добруджанското крайбрежие, Югозападен черноморски

¹⁵³ Лишев, Стр. Българският средновековен град., с. 146 - 147.

¹⁵⁴ Петров, П. Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник..., Приложение №6, с. 53.

¹⁵⁵ Петров, П. Търговски връзки между България и Дубровник..., с. 108 - 109.

район с градовете Месемврия, Анхиало и Созопол¹⁵⁶. Унгарско-венецианския конфликт приключил през 1358 г., според който унгарците изместили Венеция от Далматинското крайбрежие. Под върховната власт на унгарския крал попаднал и Дубровник. По време на унгарската окупация и след нея, когато Иван Срацимир е върнат на престола като унгарски васал, Видин и Видинска област са търгували предимно с Дубровник.

Търновското царство подържало връзки с Венеция съгласно със сключения Иван Александър договор.

През 1366 г. граф Амедей VI Савойски завладял българските черноморски градове Созопол, Месемврия, Анхиало, Русокастро и Емона. След оттеглянето си Амедей предал Месемврия, Анхиало и Созопол под властта на Византия.

Към Добруджа насочила интереси другата италианска република Генуа. Военния конфликт между княз Добротица и генуезците приключил с подписването на договора от 1387 г. между Генуа и Иванко, наследника на Добротица.

ТЪРГОВИЯ С РОБИ – БЪЛГАРИ

Между другите стоки генуезките и венецианските търговци са търгували и с роби от български произход. Това се потвърждава от писмо на папа Инокентий III до патриарха на Йерусалим, архиепископите и епископите на йерусалимското кралство, изпратено от Лион на 1 октомври 1246г. се казва: *...”Като прочие научаваме, някои търговци – генуезци, пизанци и венецианци от цариградските предели, плавайки към Йерусалимското кралство, докарвали със себе си в корабите си твърде много християни – гърци, българи, рутени и власи – както мъже, така и жени, и ги*

¹⁵⁶ Лишев, Стр. Българският средновековен град..., с. 135.

излагали на продан пред сарацините, така че мнозина от тях били превръщани от своите купувачи в роби... ”¹⁵⁷.

Още от края на XIII в. в Генуа се появяват роби от български произход. Тогава те съставлявали около 12% от робите, докарвани от Европейския континент. През XIV-XV в. броят на българите роби чувствително нараствал. Първият нотариален акт за продажба на българка-робиня в Генуа през XIV в. е от 12-14 август 1325 г. Гражданинът на Генуа Рикардо Рикчио продал на каталонец от Барселона Ферерио де Серос “бяла робиня, която бе българка на име Якобина”¹⁵⁸.

В нотариалните архиви на Венеция от 1350 г. също се откриват сведения за редица договори за продажба на роби в Цариград и островите. Някои продажби ставали с посредничеството на търговци от българските земи. Пред един от цариградските нотариуси, натоварен да обслужва местните венециански търговци, се явил търговеца Яков от Несебър, който продал един татарски роб.¹⁵⁹

От 1362 г. е запазен венециански документ, който хвърля светлина върху венецианската търговия с българи-роби. В т.нар. *libri commemoriali* е отбелязана една декларация, дадена през тази година от трима венециански поданици, Георги Газофити, Джовани Рангоно и Уголино Тариго, с която заявяват, че се отказват от каквито и да са претенции към Доменико Микаел, който бил капитан на една галера, и заедно с други венецианци е нанесъл вреди на техен кораб, нает от турци в Галиполи; последните са били натоварили кораба с “голямо количество българи-християни с много техни вещи и стоки, като ги

¹⁵⁷ Archivio Segreto Vaticano – Registrum Vaticana. XXI, f.325 r. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №11, с. 39 - 41.

¹⁵⁸ Balard, Remarque sur les esclaves a Gênes dans la seconde moitié du XIII-e siècle. – Melanges d'archeologie et d'histoire, LXXX (1968), p.644-655 = Гюзелев, В. Българската диаспора и присъствие..., с. 66

¹⁵⁹ ASV – Notai di Candia, b.11, not. Antonio Brixiano, c.3 v. = Гюзелев, В. Венециански документи за историята на България и българите..., №31, с.80; Виж също: Ив. Сакъзов, Стопански връзки на България с чужбина..., с. 58.

карали към Фокея, в земите на Турция за да ги продадат на неверните турци...”¹⁶⁰. Голяма част от тези пленници в последствие били препродавани на чужди пазари като обикновени роби.

Постепенно, с течение на времето, тези българи изкупували своята свобода и се зачислявали към свободното местно население, като земеделци, или обикновени работници. За това научаваме от нотариалните актове. В един от тях, съставен от нотариуса Джовани де Рока на 24 януари 1310г. във Фамагуста (о-в Кипър), се узнава че генуезкая търговец Франческо ди Кремона дарил свободата на своя “роб и слуга Бургаринус”¹⁶¹. Това по-скоро показва етническата принадлежност на вече освободения роб, именно това сведение е първото за българското присъствие в генуезката етническа среда в Кипър¹⁶². В друг нотариален акт от 19 януари 1383 г. дука на Кандия и неговите съветници освобождават робинята Мария от български род¹⁶³. На 2 май 1383 г. с такъв акт е освободена робинята Теодора българка¹⁶⁴. От 1380г. нататък регистрираните договори за продажба на роби-българи в Кандия зачестяват твърде много¹⁶⁵.

И през следващия век срещаме генуезки и венециански търговци да предлагат роби и българи по различни тържища. Отвличали са българи от всички краища на страната. Най-много българи-роби са били продавани по време на турското нашествие. В нотариалните актове са отбелязвани българи от Мелник, Прилеп, Преспа, Битоля, Костур, Търново, Девол, Воден, Ямбол, Варна и др.

Договори за продажби на роби-българи са записани освен в нотариалните книги на венецианския нотариус Антонио

¹⁶⁰ ASV – Commemoriali, VII, с. 51 (47) г. - Гюзелев, В. Венециански документи..., №44, с. 100 - 103; Виж също: Ив. Сакъзов, Стопански връзки на България с чужбина..., с. 67, бел.1.

¹⁶¹ L.Balleto Presenze bulgare da Caffa a Genova, p.165 = Гюзелев, В. Българската диаспора и присъствие..., с. 67

¹⁶² Гюзелев, В. Българската диаспора и присъствие..., с. 67.

¹⁶³ ASV – Duca di Candia, XIX. Memoriali (1382-1383), с.19 v. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №55, с. 132 - 133.

¹⁶⁴ ASV – Duca di Candia, XIX. Memoriali (1382-1383), с.82 г. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №56, с. 132 - 133.

¹⁶⁵ Виж: Гюзелев, В. Венециански документи..., №, 53, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 80, 81, 82, 85, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

Брешияно¹⁶⁶, но и регистрите на други нотариуси като Николо де Боатери в град Фамагуста на остров Кипър¹⁶⁷, Леонардо Кавизино¹⁶⁸, Бернардо де Родулфис¹⁶⁹, Морето Бон¹⁷⁰ и др.

* * *

Сведенията от използваните западноевропейски извори допълват, а в някои насоки разширяват представата за стопанския живот в българските земи. От тях се научава, че в плодородните земи в Мизия, Тракия и Македония били благоприятно условие за отглеждането на редица зърнени култури – най-вече пшеница, ечемик, и просо. Западните летописци особено възторжено описват плодородието и изобилието на природни блага в Тракия. Тя се славела с хубавия сорт грозде и вино. Наред със земеделието по българските земи се развивало и процъфтявало скотовъдството.

От направения анализ на сведенията, извлечени от западноевропейските изворите може да се заключи, че съществува диференциране на занаятите през този период. Всичко това допринася за разрастването на занаятчийското производство и за внасяне на известни подобрения, за усъвършенстване в производствения процес.

Друг извод, който може да се направи е, че през периода XIII-XIV в. се наблюдава голямо съсредоточаване на занаяти в значително голям брой градове. Това явление е най-важния резултат от напредъка в разделението на труда. Със земеделие и скотовъдство продължавали да се занимават по-голяма част от жителите, но в поголемите градове занаятчийския труд все по-вече се отделял от

¹⁶⁶ ASV – Notia di Candia, b. 11, not. Antonio Brixiano, c. 69 (426) v. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №48, 49, 53 и др.

¹⁶⁷ ASV – Notai di Candia, b.18 not. Nikola de Boateriis, prot.I, c.6 r. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №36, 37, 38, 39, 40, 52, с.84, 86, 88, 92, 94, 124; Виж също: Ив. Сакъзов, Стопански връзки..., с.78, бел.3;

¹⁶⁸ ASV – Notai di Candia, b.295 not. Leonardo Cavasino, c. 7 r. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №51, с. 122 - 123.

¹⁶⁹ ASV – Cancelleria inferiore, Notai, b.224, not. Bernardo de Rodulfis, c. 3 r. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №75, 76, с. 156 - 161.

¹⁷⁰ ASV – Duca di Candia, b.16 not. Moretto Bon, prot. II, c.2 r. = Гюзелев, В. Венециански документи..., №87, с. 178 - 181.

земеделския труд. Занаятчиите в градове като Несебър, Варна и Анхиало, особено златари, шивачи, кожари, кожухари, обушари, железари, строители, бъчвари, хлебопекари и др. се специализирали значително в своята дейност, след като могли да задоволяват изтънчените вкусове на графовете и рицарската аристокрация от Западна Европа.

Данните на портоланите и морските карти съпоставени със сведенията за черноморската търговия, показват, че през XIII – XIV в. редица български пристанища са били посещавани от италианските и други чуждестранни търговци, повечето от които са били житни тържища: Ахтопол, Созопол, Скафида, Поро, Анхиало, Месемврия, Емона, Козяк, Галата, Лавиза, Варна, Кастрици, Кранея, Карвуна, Калиакра, Лаксилутика, Пангала, Констанца, Занаварда, Гросеа, Прославица, Стравико, Килия, Ликостомо, Свети Георги, Вичина, Аспера и Маврокастро. В дейността на италианските търговци съществува известна разлика. Венецианците предпочитали да търгуват в традиционните и утвърдени български черноморски пристанища, като Анхиало, Месемврия, Варна, Карвуна и Калиакра. За разлика от тях генуезците не били покровителствани и желани търговци в българските земи и в техните традиционни тържища. Затова те откривали нови тържища, устройвали ги, налагали се в тях, проявявали стремеж за тяхното фактическо владение. Така по-предприемчивите генуезците направили много за създаването и издигането на нови черноморски тържища като Килия и Ликостомо. Те съзнателно избягвали търговията във Варна и предпочитали да търгуват в Маврокастро, Анхиало и Созопол. В средата на XIV в. генуезците станали значително по-активен и могъщ фактор от венецианците в Добруджа и по българското Черноморие. Ролята на генуезците за активизиране на търговията в Добруджа, дунавските устия и земите северно от тях през този период е безспорна.

От българските пристанища италианските търговци са изнасяли предимно селскостопански стоки – жито, ечемик, восък, мед, “загорски восък”, кожи, сланина, сол, вино и др. Внасяни са главно платове, оръжие, подправки, предмети на разкоша и др. Житото, произвеждано в Добруджа, Северна България, равнината Загоре заедно със загорския мед” и “загорския восък”, не напразно наричан “най-хубавия” са били с добри качества и съответно цената, заплащана за тях е била добра. Благодарение на активната търговската дейност на венецианци и генуезци тези български продукти допринесли за популяризиране на българската държава.

* * *

Данните от използваните извори позволяват да се направи извода, че България и нейните природни дадености са били сравнително добре познати на “западния човек”. В чуждата книжнина се подчертава предимно богатството и изобилието на селскостопански продукти.

Плодородието на нашите земи е било от първостепенно значение за изграждането на общите представи за България и българите от западноевропейските страни. Почти всички чужди автори изказват мнението, че тя е плодородна, източник на всички хранителни продукти и изобилства от грозде, храни и вино. В тези сведения може да се види една своеобразна пропаганда на западните извори за това изобилие, тъй като по този начин те са стимулирали западния човек да поеме трудния и пълен с неизвестности път към Божия гроб, през Балканския полуостров, въпреки пречките на местното население. Тези твърдения може да се струва преувеличени, но именно глада и недоимъка са принуждавали кръстоносците да напуснат родните си места. Те са били склонни да видят изобилие навсякъде, където можели да осигурят прехраната си. Не случайно в по-вечето творби, написани във връзка с организирането на

кръстоносен поход, който да мине през Балканския полуостров, авторите им препоръчват да минат през българските земи. Тук според тях “лесно ще си набавим зърнени храни, брашно и месо”¹⁷¹. Дори и през следващото столетие пътешествениците описват добрите впечатления за българските земи и най-вече за нейните природни богатства. В “Задморско пътешествие” на Бертрандрон де ла Брокиер пише: “Околността (на Пловдив) е много хубава и с голямо изобилие от всякакви храни, добри по качество и евтини”¹⁷². Антонио де Бонфини се възхищава от околностите на Варна “Той (Хемус), преминавайки от двете си страни в малко върхове и хълмове, уляга чак към Понта и прави крайморски долини плодородни и приятни и преди всичко областта на Варна, която е приятна за гледане отвсякъде”¹⁷³.

Заедно с възхищението си от природните дадености – селскостопански продукти, които са в изобилие, от минералните води, хубавите градове и пр., западният човек пише с неприязън за българската природа, с нейната труднодостъпност и суровост. Прави впечатление, че почти всички, изказват мнението, че българските земи изобилстват от планини, “извънредно непроходими пътища”, “стръмни и трудни горски пътища”, които почти винаги обграждат “приятливи равнини”, които са пълни с благодат. Мнозина от авторите, посветили своите трудове на походите, преминавали през българските земи, не скриват антипатията си към “гъстия и обширен лес”, наречен “Българска гора”, в която претърпели “най-големи неприятности”, “измъчили се в тая гора”. За чужденците българската земя е осеяна с “пусти места”, “криволичещи и досадни проходи”,

¹⁷¹ Descriptio Europae orientalis..., p. 24-25 = Гюзелев, В. България е Средно – и Западноевропейската космографска..., с. 215.

¹⁷² Бертрандрон де ла Брокиер, Задморско пътешествие, Редакция и бележки В. Мутафчиева, С., 1971. Откъси са публикувани в Христоматия по история на България, Т.3, 1982, с. 8.

¹⁷³ Antonius de Bonfinis, Rerum Ungaricarum Decades, ediderunt I. Fogel et B. Ivany et L. Juhasz in IV tomi, MCMXXXVI, Lipsiae – B. G. Teubner, lib, 6, p. 146-155 = ЛИБИ, Т.5, с. 120-169.

планински урви и “клисури, които били укрепени допълнително от българите”, които максимално затрудняват рицарското войнство по пътя му към Светата земя. Но като се преминат тези “най-мъчно достъпните и последни проходи” се простирали “градините на Тракия”, ”земя равна, плодородна и приветлива”, а оттам “чак до Константинопол пътя е равен и достъпен”.

От онова което пишат кръстоносците за българските земи, може да се предположи, че те не са далеч от мисълта да обяснят манталитета на българското население с особеностите на природната среда. Дръзкото им отношение към чужденците донякъде се обуславяло от непрестъпността на земята им. Показателно в случая е разказа на Ричард от Лондон: “Недостъпните стръмнини на местността ги правели самоуверени и ги подтиквали към злодеяния”¹⁷⁴.

Подобни мисли се споделят и от византийските автори. Показателни са в случая думите на Никита Хониат, според който въстанието на Асен и Петър дължало успеха си най-вече на непристъпната природа на Хемус. Именно тя карала българите да се чувстват горди, независими и сигурни в своя краен успех¹⁷⁵. Византийците са били убедени, че без да познават условията на живот на противника, трудно може да се оценят войнските им добродетели и почти винаги се водят от максимата, че хората се познават и по земята, която обитават¹⁷⁶.

Образът на българите, който кръстоносците изграждат е върху основата на военните сблъсъци, подложили на своеобразно изпитание моралните си добродетели и лични качества. Представата за душевността на българите неимоверно се бъде пречупена през “образа на врага”. Този образ се е изградил на основата на схващането, че българския народ е народ свободолюбив, непокорен и

¹⁷⁴ Ex itinero peregrinorum auctore Ricardo Londoniensi, ed. W. Stubbs, MGH, SS, XXVII, c.191-218 = ЛИБИ, Т.3, с.303-306.

¹⁷⁵ Ангелов, П. България и българите в представите на византийците, С., 1999, с. 31.

¹⁷⁶ Пак там, с. 24.

готов на всичко за да постигне своята независимост. Народ - отличил се със своя войнствен нрав, надменност, гордост и самолюбие, народ, който не се поколебал да вдигне оръжие срещу кръстоносното войнство.

От страна на западните автори интересът към българското население и неговата земя не е целенасочен. Той се проявява тогава, когато се влиза в пряк контакт с него, по повод дадено политическо събитие или с религиозна цел. Западните автори не се интересуват от живота и дейността на българския земеделец, скотовъдец и занаятчия.